

KÂŞGARLI MAHMUD DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

ISSN: 3108-3846

HAZİRAN 2025 CİLT 1 SAYI 1

Faruk ÖZEN

“Sözcük Sınıflandırmalarında Dilbilimsel Dilbilgisi Ölçütlerinin Kullanılması”

Murat YILDIZ
Ali YAKICI

“Türk Bilmecelerinde Değerler Eğitimi”

Savaş
KOLDANCA
Gülcan ÇOLAK

“2018 Programına Göre 9. Sınıfların İsim-Sıfat Türlerindeki Gelişimlerinin İncelenmesi”

Temuçin
TOSUN

“Beşikdüzü ve Tonya Yöresi Ağızlarında Gelecek Zamanın Görünümü”

Neslihan
GÖREN İNAN

“Nihat ÖZTOPRAK, Kişilik İnşâ Eden Beyitler, 2025”

KÂŞGARLI MAHMUD DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

2025 / 1

CİLT / VOLUME 1

SAYI / ISSUE 1

ISSN: 3108-3846

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.

HAZİRAN 2025

ANKARA

KÂŞGARLI MAHMUD DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

ISSN: 3108-3846

Yıl/Year 2025

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 1

İmtiyaz Sahibi / Editör

Owner / Editor

Doç. Dr. Emrah BOZOK

Yayın Kurulu / Publication Board

Doç. Dr. Emrah BOZOK [Millî Savunma Üniversitesi] • Dr. Öğr. Üyesi Utku IŞIK [Millî Savunma Üniversitesi] • Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Metehan ŞAHİN [Millî Savunma Üniversitesi]

- Öğr. Gör. Serkan YÜKSEL [Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi] • Öğr. Gör. İsmail EMİRŞAH [Millî Savunma Üniversitesi] • Öğr. Gör. Mine AKDEMİR [Millî Savunma Üniversitesi] • Öğr. Gör. Pınar AK [Millî Savunma Üniversitesi] • Uzm. Gamze BULGAN

Dil Editörleri / Copy Editor

Mine AKDEMİR [Millî Savunma Üniversitesi]
• Pınar AK [Millî Savunma Üniversitesi]

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN [Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Leyla KARAHAN [TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi] • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA [İstanbul Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Zeki KAYMAZ [Ege Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Ali YAKICI [Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK [Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Öcal OĞUZ [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Ferruh AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Serkan ŞEN [Ondokuz Mayıs Üniversitesi] • Prof. Dr. Abdurishid YAKUP [Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi – ALMANYA] • Prof. Dr. Dilnavoz YUSUPOVA [Ali Şir Nevai Üniversitesi – ÖZBEKİSTAN] • Prof. Dr. Zulhumar HOLMANOVA [Ali Şir Nevai Üniversitesi – ÖZBEKİSTAN]

Bilim Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN [Trakya Üniversitesi] • Prof. Dr. Ahmet KARTAL [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Ahmet BURAN [Fırat Üniversitesi] • Prof. Dr. Ali AKAR [Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi] • Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ [Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ [Kırıkkale Üniversitesi] • Prof. Dr. Bülent BAYRAM [Trakya Üniversitesi] • Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ [Bursa Uludağ Üniversitesi] • Prof. Dr. Fevzi ERSOY [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Ercan ALKAYA [Fırat Üniversitesi] • Prof. Dr. Erhan AYDIN [Dokuz Eylül Üniversitesi] • Prof. Dr. Erkan HİRİK [Samsun Üniversitesi] • Prof. Dr. Gökçe Yükselen PELER [Erciyes Üniversitesi] • Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet AYDIN [Ondokuz Mayıs Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Fatih

KÖKSAL [İstanbul Kültür Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Mahur TULUM [Anadolu Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT [Pamukkale Üniversitesi] • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH [Erciyes Üniversitesi] • Prof. Dr. Mustafa KURT [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Nezir TEMUR [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN [Erciyes Üniversitesi] • Prof. Dr. Nurettin DEMİR [Hacettepe Üniversitesi] • Prof. Dr. Nurullah ÇETİN [Ankara Üniversitesi] • Prof. Dr. Ömür CEYLAN [İstanbul Kültür Üniversitesi] • Prof. Dr. Özen YAYLAGÜL ÜSTÜNEL [Ondokuz Mayıs Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ [Maltepe Üniversitesi] • Prof. Dr. Sebahat DENİZ [Marmara Üniversitesi] • Prof. Dr. Selahittin TOLKUN [Anadolu Üniversitesi] • Prof. Dr. Süer EKER [Başkent Üniversitesi] • Prof. Dr. Şaban DOĞAN [Kâtip Çelebi Üniversitesi] • Prof. Dr. Şamil YEŞİLYURT [Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Turgut TOK [Pamukkale Üniversitesi] • Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Doç. Dr. Abdullah MERT [Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi] • Doç. Dr. Ergün ACAR [Sinop Üniversitesi] • Doç. Dr. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI [Selçuk Üniversitesi] • Doç. Dr. Genç Osman GEÇER [Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi] • Doç. Dr. Himmet BÜKE [Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi] • Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ [Ordu Üniversitesi] • Doç. Dr. Rohila RUZMANOVA [Semerkant Devlet Üniversitesi – ÖZBEKİSTAN] • Doç. Dr. Serdar ODACI [Hacettepe Üniversitesi] • Doç. Dr. Seçil HİRİK [Samsun Üniversitesi] • Doç. Dr. Tarık DEMİR [Gazi Üniversitesi] • Doç. Dr. Yaşar ŞİMŞEK [Giresun Üniversitesi] • Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ATABEY [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK [Necmettin Erbakan Üniversitesi] • Öğr. Gör. Dr. Cıldız ALİMOVA [Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi – KIRGIZİSTAN] • Okt. Dr. Madina MOLDAŞEVA [Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi – KAZAKİSTAN]

Sayının Hakemleri / Reviewer of Issue

Prof. Dr. Erkan HİRİK
Doç. Dr. Abdullah MERT
Doç. Dr. Ergün ACAR
Doç. Dr. Harun ŞAHİN
Doç. Dr. Himmet BÜKE
Doç. Dr. Murat ŞAHİN
Doç. Dr. Zeynep Zeliha SONKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Selcen KOCA

Yayın Türü

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk dili ve edebiyatı alanında bilimsel bilgi birikimine katkı sağlamak amacıyla yayımlanan, hakemli, uluslararası ve süreli (yılda iki kez) bir akademik dergidir.

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi'nde yayımlanan yazılar kısmen yahut bütün olarak başka bir mecrada yayımcının izni olmaksızın yayımlanamaz. Yazıların tüm etik sorumluluğu yazarlara aittir ve dergi kullanılan tüm bilgi, belge, tablo ve şekil vb. bilgilerin etik sorumluluğunu üstlenmemektedir.

İnternet Sayfası / Web Site

<https://kasgarlimahmud.org>

İletişim / Contact

editor@kasgarlimahmud.org

Cilt 1 Sayı 1

Haziran 2025

EDİTÖRDEN

Kıymetli Araştırmacılar,

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi (KÂMAD), Haziran 2025'te elinizdeki ilk sayısıyla yayın hayatına başlamıştır. Türklük bilimi araştırma sahasını hedef alan, uluslararası düzeyde ve hakemli akademik bir dergi olan KÂMAD'ın ilk sayısını sizlerle paylaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Kısa adıyla KÂMAD olan dergimiz, esasen uzun soluklu bir düşüncenin sabırla tekâmüle erdirilmiş hâlidir. Akademik yayın hayatımıza başladığımız bu günlere gelene kadar bir akademik dergi çıkarma fikri aklımıda hep olmasına rağmen imkân ve şartların hazır olması, uygun zaman ve zeminin oluşturulması veya manevi boyutuyla nasibin şimdi olması; -2020 yılında bir hayal olarak başlayan bu sürecin sübuta ermesiyle- bizleri, mutlu, mesut ve bahtiyar kılmıştır.

Dergimize neden Kâşgarlı Mahmud'un adını verdik?

Kâşgarlı Mahmud, 11. yüzyıl gibi medeniyet tarihi bakımından erken sayılabilecek bir zaman diliminde çağının dilcilerinin usulünü göz önünde bulundurarak modern, kullanışlı bir kaynak; lehçe ve ağız ayrıntılarıyla bilgi verecek şekilde bir dil bilgisi kitabı; madde başlarına aldığı kavramlara dair notlarla genişletilmiş bilgiler ihtiva eden ansiklopedik bir sözlük; Türk tarihinin ilk dünya haritasıyla çok yönlü telif bir eserin müellifidir. Türk kültür tarihine bu denli değerli hizmetleri olan Kâşgarlı Mahmud'un adını yaşatmak için çalışmanın bulunduğu ilk yıllardan bu güne kadar gerek Türkiye'de ve Türk Dünyası'nda gerekse yurt dışında çok değerli araştırmalar, projeler ve kitap çalışmaları vb. yapılmış ve yaplamaya da devam edilecektir. Ancak Kâşgarlı Mahmud adına bir akademik dergi kurulmamıştır. Türklük bilimine yaptığı katkılarıyla kendisine minnetimizi ifade edebilmek için adını dil ve edebiyat alanında Türk kültürüne hizmet etmeyi arzulayan dergimize vererek Kâşgarlı Mahmud'un muhterem adını şerefendirme gururu bizlere düşmüştür. Kutlu olsun!

KÂMAD için belirlenen imlek (logo) ne ifade etmektedir?

Değerli Okurlarımız; imleğimizi oluşturan temel motif, dergimizin adını da şerefliendiren büyük Türk bilgini Kâşgarlı Mahmud'un 11. Yüzyılda kaleme aldığı eseri *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*te yer verilen Türklerin ilk dünya haritasıdır. İmlekteki kitap şekli; *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*ü ve dergimizi, tüy kalem ise Kâşgarlı Mahmud'un eseri yazdığı kalemi ve Türklük bilimi araştırmalarını temsil etmektedir. Etrafında yer alan motif ise Türk süsleme sanatından bir parça ile çevresinde bulunan yazı halkasına geçişin sağlandığı bir tasarımla bezenmiştir.

KÂMAD Haziran 2025/1

Haziran ve Aralık sayıları olmak üzere yılda iki sayı olarak çıkacak ve kör hakemlik sistemiyle çalışan uluslararası düzeyde hakemli bir dergi olan *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi*'nin ilk sayısında beş akademik çalışmaya yer verilmiştir. KÂMAD, Haziran 2025/1 sayısında *Faruk ÖZEN* - "Sözcük Sınıflandırmalarında Dilbilimsel Dilbilgisi Ölçütlerinin Kullanılması"; *Murat YILDIZ* ve *Ali YAKICI* - "Türk Bilmecelerinde Değerler Eğitimi"; *Savaş KOLDANCA* ve *Gülcan ÇOLAK* - "2018 Programına Göre 9. Sınıfların İsim-Sıfat Türlerindeki Gelişimlerinin İncelenmesi (Niğde Örneği)"; *Temuçin TOSUN* - "Beşikdüzü ve Tonya Yöresi Ağzlarında Gelecek Zamanın Görünümü" ve *Neslihan GÖREN İNAN* - "Nihat Öztoprak, Kişilik İnşâ Eden İnci Beyitler" adlı çalışmalara yer verilmiştir.

Teşekkür ve temenni

Dergimizin ilk sayısının oluşmasında emeği geçen başta Editör Yardımcımız Dr. Öğr. Üyesi Utku IŞIK'a ve Yayın Kurulu üyelerimize, kıymetli çalışmalarını dergimize gönderen yazarlarımıza teşekkür ederiz. Değerli zamanları ayırıp mesleki tecrübelerini bizlerle paylaşan saygıdeğer hakemlerimize gönülden şükranlarımızı sunuyoruz. Ayrıca tasarımında fikir ve tema bize ait olsa da imleğimize son hâlini veren ve bu tasarımı vücuda getiren kıymetli çizer Nihat TUZCU'ya teşekkür ediyoruz.

Dergimiz Türkiye'den, Türk Dünyası'ndan ve Türklük bilimi ortak paydasında bulduğumuz yabancı araştırmacılarla birlikte daha da anlamlı hâle gelmiştir. Gerek Danışma Kurulu'muzda gerekse Bilim Kurulu üyelikleriyle bizlere inanıp destek veren izinden yürüdüğümüz hocalarımıza ve birlikte çalıştığımız meslektaşlarımıza gönülden bir teşekkürü borç biliriz. Onların bize olan güven ve desteklerine karşılık şükranlarımızı, gelecek sayılarımızda ulaştığımız çıtayı daha yükseklere taşıyarak sunacağız.

Türk milletine ve Türk diline yaptığı kutlu hizmetleri için Kâşgarlı Mahmud'un aziz ruhuna bir Fatiha niyetiyle dergimizin adını *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi* (KÂMAD) olarak belirledik. Biliriz ki, bu tür çalışmalar bir bayrak yarışı ve gönül verme işidir. Biz bu yola çıktık ve bayrağı büyüklerimizden devraldık. Bizden sonraki kuşağa ulaştırana dek, nefesimiz yettiği müddetçe taşımak için bu uğura gönlümüzü ve emeğimizi verdik. Adını biz koyduk ama yaşını Türk bilimi araştırmaları belirlesin... Dileriz ki; dergimizin ömrü ve soluğu, adını taşıdığı muhterem zatın kıymetli eserinin yaşıyla bir olur...

Yarukluğ yaşukluğ kutluğ kıvluğ bolzun!

KÂMAD Editörü Doç. Dr. Emrah BOZOK

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Faruk ÖZEN

SÖZCÜK SINIFLANDIRMALARINDA DİLBİLİMSEL DİLBİLGİSİ
ÖLÇÜTLERİNİN KULLANILMASI

1-17

Murat YILDIZ - Ali YAKICI

TÜRK BİLMECELERİNDE DEĞERLER EĞİTİMİ

18-42

Savaş KOLDANCA - Gülcan ÇOLAK

2018 PROGRAMINA GÖRE 9. SINIFLARIN İSİM-SIFAT TÜRLERİNDEKİ
GELİŞİMLERİNİN İNCELENMESİ (NİÇDE ÖRNEĞİ)

43-61

Temuçin TOSUN

BEŞİKDÜZÜ VE TONYA YÖRESİ AĞIZLARINDA GELECEK ZAMANIN
GÖRÜNÜMÜ

62-75

Yayın Değerlendirmeleri / Reviews

Neslihan GÖREN İNAN

NİHAT ÖZTOPRAK, KİŞİLİK İNŞÂ EDEN İNCİ BEYİTLER, İSTANBUL,
İLETİ KİTAP, 2025

76-79

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATURE

Cilt 1 Sayı 1 (2025)

kasgarlimahmud.org

SÖZCÜK SINIFLANDIRMALARINDA DİLBİLİMSEL DİLBİLGİSİ
ÖLÇÜTLERİNİN KULLANILMASI*

Using Linguistic Grammar Criteria in Word Classification

Öğr.Gör., Faruk ÖZEN

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
Yeni Türk Dili Bilim Dalı, faruk.ozen@msu.edu.tr, ozennfaruk16@gmail.com

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 18.05.2025

Kabul Tarihi: 20.05.2025

Yayın Tarihi: 30.06.2025

Atıf

Özen, F. (2025) Sözcük Sınıflandırmalarında Dilbilimsel Dilbilgisi Ölçütlerinin Kullanılması, *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(1), 1-17.

Öz

Günümüze kadar hem geleneksel dilbilgisi yaklaşımında hem de dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımında birçok sözcük sınıflandırma denemesi yapılmıştır. Sözcük sınıflandırmalarında hem geleneksel dilbilgisi hem de dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımında bazı ölçütler kullanılmıştır. Bu ölçütler, sözcük sınıflarının kategori içi özelliklerini ve sınırlıklarını belirlemek için önemli bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacı birçok dilbilimci bir zorunluluk olarak görmektedir. Geleneksel dilbilgisi yaklaşımında sözcük sınıflandırmaları genellikle sözcüklerin öge konumuna veya anlam özelliklerine göre yapılmıştır. Dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımında ise sözcüklerin anlambilimsel, biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikleri dikkate alınarak sınıflandırmalar yapılmıştır. Geleneksel dilbilgisi yaklaşımına göre yapılan sınıflandırmalar sözcüklerin sınıflarını belirlemede geçerli parametreleri her zaman sağlayamamıştır. Fakat dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımı temelinde yapılan sınıflandırmalar sözcüğün anlamı, biçimi ve sözdizimi temelinde yapıldığı için sözcüklerin sınıflarını belirlemede daha geçerli ölçütler sağlamıştır. Bu ölçütler içinden sözcüğün anlamsal özellikleriyle ilgili bilgiler içeren anlambilimsel ölçüt, sözcüğün sınıfını belirlemede her zaman doğru parametreler vermediği için çok tercih edilmemiştir. Bunun yerine sözcüğün sınıfını belirlerken daha somut parametreler sağladığı için sözdizimsel ve biçimbilimsel ölçütler kullanılmıştır. Bu iki ölçüt, sözcüğün biçimi ve sözdizimi özellikleri ile ilgili ölçütlerdir. Yine de

* Bu çalışma Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN danışmanlığında devam eden *Türkçe Sözcük Sınıfları İçerisinde Sıfat* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

sözcüğü belirlemede belirli parametreler sağladığından dolayı anlambilimsel ölçüt de kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sözcük Sınıflandırma Ölçütleri, Anlambilimsel, Biçimbilimsel, Sözdizimsel.

Abstract

Until today, many attempts have been made to classify words both in the traditional grammar approach and in the linguistic grammar approach. In lexical classifications, some criteria have been used in both traditional grammar and linguistic grammar approaches. These criteria are an important need for determining the intra-category properties and limitations of word classes. Many scholars or linguists see this need as a necessity. In the traditional grammatical approach, lexical classifications are usually made intuitively and according to the element position of words. In the linguistic grammar approach, on the other hand, classifications are made by considering the semantic, morphological and syntactic features of words. The classifications made according to the traditional grammatical approach did not always provide valid parameters for determining the classes of words. However, classifications based on the linguistic grammar approach provided more valid parameters in determining the classes of words since they were based on the meaning, form and syntax of the word. Among these criteria, the semantic criterion, which contains information about the semantic features of the word, is not preferred because it does not always provide accurate parameters for determining the class of the word. Instead, syntactic and morphological criteria were used because they provide more concrete parameters for determining the word class. These two criteria are related to the morphological and syntactic features of the word. Nevertheless, the semantic criterion was also used because it provides certain parameters for identifying the word.

Keywords: Word Classification Criteria, Semantical, Morphological, Syntactical.

Giriş

Doğal dillerdeki sözcüklerin sınırlarını ve kategori içi özelliklerini kapsamlı bir şekilde tanımlamak ve belirlemek oldukça zor bir süreçtir. Tarih boyunca birçok araştırmacı veya dilbilimci ve hatta filozof sözcükleri sınıflarına ayırmıştır. Bu sınıflandırmalar içinde özellikle Eski Yunan geleneği önemli bir yer arz etmektedir. Platon, *isim* (onoma) ve *eylem* (rhema) olarak iki sözcük sınıfı belirlemiştir (Lyons, 1983). Sonra Aristo, sözcük sınıflarını sekiz kategoride sınıflandırmıştır. Bu kategoriler; *harf*, *hece*, *bağlaç* (sundesmos), *tanımlık* (arthron), *ad* (onoma), *eylem* (rhema), *durum* (ptosis) ve *söz* (logos)'dür (Harris-Taylor, 2002). Bu

kategorilerden bazıları günümüzde yapılan sözcük sınıflandırmaları içerisinde yoktur. Trakyalı Dionysios, ilk geleneksel dilbilgisi kitabı olarak kabul gören *Gramer Sanatı*'nda, sözcük sınıflarını *ad*, *eylem*, *ortaç*, *tanımlık*, *zamir*, *edat*, *zarf* ve *bağlaç* olarak sekiz kategoride ele almıştır (Thraks, 2006). Hint geleneğine bakıldığında ise Yaska, sözcük sınıflarını *ad* (nama), *eylem* (akhyata), *önek* (upasarga) ve *edat* (nipata) olarak dört kategoride incelemiştir. Son olarak Arap geleneği, sözcük sınıflarını *ad*, *eylem* ve *edat* olarak üçe ayırmıştır (Strazny, 2005). Günümüzde de sözcüklerin sınıflandırılması hem Türkçe hem de diğer dillerde en çok araştırılan ve tartışılan dil konularının başında gelmektedir.

Bu çalışmada da sözcüğün sınıfını belirlemede kullanılacak olan ölçütlerin sözcüğün anlam, biçim ve sözdizim özelliklerine bağlı olarak anlambilimsel biçimbilimsel ve sözdizimsel ölçütle olması gerektiği anlatılacaktır. Sözcüğün sınıfı belirlenirken bu ölçütlerin hepsini birlikte kullanmanın daha doğru parametrelere ulaştıracağı da ifade edilecektir. Bu ölçütlere ek olarak sözcüğün kategori içi özelliklerinin dikkate alınması gerektiği vurgulanacaktır. Bu açıklamalar hem Türkçeden hem de diğer dünya dillerinden örnekler verilerek yapılacaktır.

Sözcük Sınıflandırmaları

Sözcük sınıflandırmalarını, geleneksel dilbilgisi yaklaşımı temelli ve dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımı temelli sınıflandırmalar olarak iki başlıkta ele almak mümkündür. Her iki yaklaşımda da sözcük sınıflandırmalarının sayısı oldukça fazladır. Geleneksel dilbilgisi yaklaşımı temelinde yapılan sözcük sınıflandırmaları arasında herhangi bir birliktelik yoktur. Bu sınıflandırmalar genel itibariyle sözcüğün öge konumuna veya anlamsal özelliklerine göre yapılmıştır (Deny, 2012; Banguoğlu, 2015; Ergin, 2009; Korkmaz, 2014; Delice, 2012). Dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımı temelinde yapılan sözcük sınıflandırmalarında ise sözcükler sınıflandırılırken sözcüğün anlam, biçim ve sözdizim özellikleri dikkate alınmıştır (Carnie, 2006; Radford, 2009; Haspelmath, 2001; Givon, 1984; Finegan, 2008; Booij, 2005; Kroeger, 2005). Hatta bazı çalışmalarda edimbilim (pragmatics) temelli ölçütler de dikkate alınmıştır (Lier, 2009).

Hem geleneksel dilbilgisi hem de dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımı temelinde oluşturulan sözcük sınıflandırmaları genel itibariyle sekiz kategoriye ayrılmıştır. Bu sınıflar; *ad*, *eylem*, *sıfat*, *zarf*, *zamir*, *edat*, *bağlaç* ve *ünlemdir*. Ayrıca bu sınıflara ek olarak dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımı temelinde oluşturulan sınıflandırmalarda İngilizce, Latince ve İrlandaca gibi dillerde tanımlık (article) olarak tanımlanan *the* ve *a*; belirleyici (specifier) olarak tanımlanan *who*,

whom, whose, what, when vb. sözcükler de sözcük sınıfları içerisinde kabul edilmiştir (Delahunty ve Garvey, 2010).

Sözcüğü belirleyebilmek amacıyla kullanılan çeşitli sözcük düzeyleri vardır: *yazımsal sözcük* (orthographic word), *sesbilimsel sözcük* (phonological word), *biçimbilimsel sözcük* (morphologic word), *anlambilimsel sözcük* (semantic word), *sözdizimsel sözcük* (syntactic word). Bu sözcük düzeylerinin bazıları, sözcük sınıflarını belirlemek için ölçüt olarak kullanılabilir (Bhat, 1994; Radford, 2004; Carnie, 2006).

Sözcük Sınıflandırmada Kullanılan Dilbilimsel Dilbilgisi Ölçütleri

Eski Yunan gramer anlayışında sözcükler sınıflandırılırken ölçüt olarak büyük oranda anlambilimsel ölçüt kullanılmıştır (Bayrav, 1998). Ancak bakıldığında bir sözcüğün birden fazla dilbilgisel özelliği vardır ve bu, dil sistemi içerisinde doğal bir durumdur. Bu bağlamda sözcüğü sınıflandırırken tek bir ölçüte bağlı kalmak doğru sınıflandırmalar yapılmasında bir engel oluşturabilmektedir.

Bu açıdan dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımında sözcüklerin sınıfları belirlenirken birçok çalışmada üç ölçüt temel alınmıştır. Bu ölçütler *sözdizimsel*, *biçimbilimsel* ve *anlambilimsel* ölçütlerdir. Bu ölçütler arasında sözcüğün biçim özellikleriyle ilgili olan biçimbilimsel ölçüt ve sözcüğün sözdizim özellikleriyle ilgili olan sözdizimsel ölçüt, sözcüğün sınıfını belirlerken daha somut veriler sağlamaktadır. Anlambilimsel ölçüt, bazı kısıtlamalara sahip olduğu için sözcüğün sınıfını belirlerken somut veriler sağlamada yetersizdir. Yine de sözcüğün sınıfı belirlenirken anlambilimsel ölçütün de bazı veriler sağladığını belirtmek gerekmektedir. Sonuç itibarıyla bu ölçütlerin tümünü beraber kullanmak, sözcüğün sınıfını belirlemede bütünleşik bir açıklama sistemi ortaya koymaktadır ve bu da sözcüğün sınıfını belirlerken somut verilere ve dolayısıyla doğru sonuçlara ulaştırmaktadır. Bir sözcüğün sınıfının uygun bir biçimde belirlenmesi için birden fazla ölçütün kullanılması ihtiyacı, dilbilim alanındaki birçok araştırmacı ve bilim insanı tarafından kabul görmüştür (Bhat, 1994; Radford, 2004; Carnie, 2006). Aslında bu ihtiyaç bir zorunluluk olarak görülmelidir. Çünkü bahsedildiği üzere sözcüğün tek bir özelliği yoktur ve aynı zamanda dil sistemi içerisinde özellikle dil konuşurunun kullanımından kaynaklanan sözdizim tercihlerinden dolayı sözcük yapıları çok çeşitli olabilmektedir. Bu da sözcüklerin sınıflarını belirlerken birden fazla ölçüt kullanılması zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda bütün bu ölçütlerin yanında sözcük sınıflarının kategori içi özellikleri de sözcüğün sınıfını belirlemede bizlere somut ve doğru

bilgiler sağlamaktadır. Örneğin bir sıfatın soyut özelliğinin bulunması, bir adın kavram veya nesnelere karşılaması veya bir zarfın sıfatı derecelendirmesi gibi.

Sıfat sınıfından bir örnek verilecek olursa dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımında sıfatın yüklemcil sıfat (predicative adjective) olarak kabul edilen türü de vardır. Yüklemcil sıfat, yüklem konumunda bulunan sıfattır. Fakat geleneksel dilbilgisi yaklaşımında bu konumda bulunan sıfat ad olarak varsayılmıştır. Çünkü bu anlayışa göre sıfat, sadece adlardan önce gelerek adı nitelemekle görevli sözcük olarak sınıflandırılmıştır (Ergin, 2009; Korkmaz, 2014; Karahan, 2014; Koç, 1998; Banguoğlu, 2015). Bu durum, geleneksel dilbilgisi yaklaşımının sözcük sınıflandırmalarını öge konumuna göre yapmasından dolayı ortaya çıkmıştır. Dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımında ise sıfatın sadece adın önüne gelerek adı nitelemediği, addan sonra gelerek de onu niteleyebildiği ortaya konmuştur (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2019; Demircan, 1999; Trask, 1993; Bhat, 1994).

(1)

a. *tatlı* (S) çocuk (A)

b. çocuk (A) *tatlıdır* (S).

Geleneksel dilbilgisi yaklaşımında (1-a)'daki *tatlı* sözcüğü sıfat, (1-b)'deki *tatlı* sözcüğü ad olarak varsayılır. Öncelikle buradaki sözcük sınıflandırmasında tek bir ölçüt kullanılmamalıdır ve öge konumu bize her zaman sözcüğün sınıfı hakkında net bilgi verememektedir. Hem (1-a)'ya hem de (1-b)'ye bakıldığında *tatlı* sözcüklerinin *çocuk* adının soyut bir özelliğini ifade ettiği söylenebilir. Aslında her ikisi de bir adın tek başına gönderimi olmayan özelliğini belirtmektedir. Adın gönderimi *tatlı* sözcüğüyle daha da belirginleşmiştir. Sözcüğe biçimbilimsel açıdan bakıldığında sözcüğün sıfat yapan eklerden birini (+II) aldığı görülmektedir. Sözdizimsel açıdan bakıldığında da (1-a)'daki sözcüğün niteleyici sıfat, (1-b)'deki sözcüğün ise yüklemcil sıfat olduğu görülmektedir. Yani bakıldığında (1-b)'deki yüklem konumunda bulunan *tatlı* sözcüğü de sıfat sözcük sınıfına ait bir sözcüktür. Dolayısıyla (1)'deki durum, sözcüğün öge konumunun sınıfını belirlemede her zaman tek başına yeterli olmadığını ve doğru parametreler sağlamadığını gösterir.

(2)

a. Masanın üzerinde *tatlı* (A) vardı.

Sözcük sınıfları içerisinde işlevsel rol değişimi¹ vardır. İşlevsel rol değişimi, belirli bir sözcük sınıfındaki sözcüğün, herhangi bir biçimsel işaret veya değişiklikle belirtilmeksizin, başka bir sınıftaki sözcük olarak kullanılmasıdır (Schönefeld, 2005). Yani bir sözcüğün sınıf değişikliğine uğramasıdır. Bu açıdan (2-a)'daki *tatlı* sözcüğünü sıfat olan *tatlı* sözcüğüyle karıştırmamak gerekir. (2-a)'daki sözcük artık bir adın özelliğini belirtmemektedir. Bu sözcük bir kavram veya nesneyi karşılamaktadır. Dolayısıyla da bu sözcük ad olarak sınıflandırılan bir sözcüktür.

Adın tanımlanmasında “kişi, yer veya şey”, eylemin tanımlanmasında ise “bir eylem, durum veya olma durumu” olduğu ifade edilir. Bu açıklamalar genel olarak sözcüğün anlambilimsel özellikleri temelinde yapılmaktadır. Fakat daha önce bahsedildiği gibi sözcüğün sınıfını belirlerken tek bir ölçüt kullanmak her zaman doğru sonuca ulaştırmayabilir. Anlambilimsel ölçütü tek başına kullanmak da bir sözcüğün sınıfını belirlemede her zaman doğru parametreler vermemektedir (Carnie, 2006).

(3)

a. The *destruction* of the city bothered the Mongols.

(Şehrin yıkımı Moğolları rahatsız etti.)

b. *Sincerity* is an important quality (Carnie, 2006: 36).

(*Samimiyet* önemli bir niteliktir.)

Andrew Carnie, herhangi bir sözcüğün sınıfını belirlerken sözcüğün anlam özelliklerinin tek başına işe yaramayacağını dolayısıyla da anlambilimsel ölçütün tek başına sözcüğün sınıfını belirlemek için kullanılmaması gerektiğini söyler. Carnie bu durumu açıklarken (3-a) ve (3-b)'deki iki örneği vermiştir. Her iki örneğe de bakıldığında (3-a)'da ad olarak sınıflandırılan *destruction* (yıkım) sözcüğü “kişi, yer veya şey” anlamını karşılamaz. Sözcüğün anlambilimsel özelliklerine bakılırsa bu sözcük bir eylem olmalıdır. Fakat ana dili konuşurları, bu sözcüğü ad olarak belirlemektedir. Benzer bir biçimde (3-b)'de *sincerity* (samimiyet) sözcüğü bir niteliği belirtir ve sıfat sözcük sınıfıyla alakalı bir özelliği gösterir ve anlambilimsel özelliklere göre bu sözcük sıfat olmalıdır. Ancak bu sözcük addır. Hem (3-a) hem de (3-b)'deki duruma bakıldığında sözcük sınıflarını anlambilimsel ölçüte göre

¹ Bu terim için aynı zamanda dilbilimsel dilbilgisinde sıfır türetim (zero derivation) (Bloomfield, 1973) ve değiştirim (conversion) (Bauer, 1983; Quirk ve diğ., 1985) terimleri de kullanılmaktadır.

sınıflandırmak doğru parametrelere ulaştırmada sorun yaratmaktadır. Bundan dolayı Carnie, anlambilimsel ölçüte önem vermez ve sözcüklerin sınıfını belirlemede tek başına yeterli olmayacağını düşünür. Carnie'ye göre bir sözcüğün sınıfı hakkında doğru parametreleri elde etmek o sözcüğün biçim ve sözdizim özelliklerine bakmakla mümkündür. Bu bağlamda Carnie, sözcüğün sınıfını belirlemek amacıyla iki test uygulamaktadır: biçimbilimsel dağılım ve sözdizimsel dağılım (Carnie, 2006).

Biçimbilimsel dağılım, bir sözcükle birlikte görülebilen ek türlerini yani ön ek ve son ekleri dolayısıyla da biçimbilimi ifade etmektedir. Bu ek türleri bir sözcükten başka bir sözcük oluşturabilen yapım ekleri (derivational morphemes) ve belirli sınıflara eklenen çekim ekleridir (inflectional morphemes) (Carnie, 2006). Örneğin, *dire-* eylemine *-k* eki eklendiğinde ad sözcük sınıfı elde edilir. *-k* eki böylece ad sözcük sınıfı yapan bir yapım ekidir. Bu durumda her zaman olmasa da eylem kökü üzerine *-k* ekini alan herhangi bir sözcük addır denilebilir. Bu biçimbilimsel dağılıma bir örnektir. Benzer bir örnek, addan sıfat sözcük sınıfı yapan *-sAl* ekinde bulunur. *Duygu* sözcüğünü örnek olarak alırsak ve ona *-sAl* ekini eklersek, *duygusal* sıfatını elde ederiz. Dolayısıyla ada gelen *-sAl* eki sıfat olma testidir/ölçütüdür. Bu örneklerden hareketle yapım ekleri bir sözcüğü belirli bir sınıfa sokar; çekim ekleri bir sözcüğü belirli bir sınıfa sokmaz, sadece belirli sınıflara eklenir. Örneğin, durum eklerinden (case suffixes) biri olan *+dan* ayrılma durum eki yalnızca kategori içi özellik olarak ad sınıfına ait sözcüklere eklenir: *Kanepe+den, söz+den, yurt+tan*.

Sözcük sınıflarını belirlemede doğru parametrelere ulaşmak için kullanılan diğer bir test türü ise sözdizimsel dağılımdır (Carnie, 2006). Sözdizimsel dağılım, bir cümledeki sözcüklerin arkasında veya önünde belirli olan sözcük sınıflarına ait başka sözcüklerin bulunabilmesini ifade etmektedir. Örnek verecek olursak İngilizcede *the* gibi tanımlıklar (articles), tipik olarak adlardan önce görünürler. Türkçede ise niteleyici olarak bir ad öncesinde sıfat, bir eylem ve sıfat da öncesinde zarf sözcük sınıfına ait bir sözcük istemektedir.

(4)

a. *kocaman adam* (Sıfat+Ad)

b. *biletler tamamen tükendi*. (Zarf+Eylem)

c. *daha iyi* (Zarf+Sıfat)

(4-a)'da *kocaman* sıfatı, *adam* adının bir özelliğini belirterek onu nitelemiştir ve göndergesinin daha belirgin olmasını sağlamıştır. (4-b)'de *tamamen* zarfı, *tükendi* eylemini

nitelemiş ve eylem hakkında ek bilgi sağlamıştır. (4-c)'de ise *daha* zarfı, *iyi* sıfatını nitelemiş ve derecesi hakkında bilgi sağlamıştır. Dolayısıyla *kocaman*, *tamamen* ve *daha* sözcükleri sırasıyla adın, eylemin ve sıfatın niteleyicisi konumundadır. Dolayısıyla da sözdizimsel ölçüt temelinde bakıldığında bu sözcüklerin sınıfını belirlemek doğru parametreler sağlamıştır. Çünkü her bir sözcük, kategori içi özelliklerine uygun olarak diğer sözcük sınıflarıyla ilişkiler gösterir.

Carnie gibi Radford da bir sözcüğün sınıfını belirlemek için sözdizim ve biçim özelliklerinin kullanılması gerektiğini söylemektedir. Radford, Carnie'nin aksine sözcüğün anlam özelliklerinin de kullanılabileceğinden bahsetmiştir (Radford, 2004). Fakat Radford, anlambilimsel ölçütün diğer ölçütlerden farklı olduğu ve dikkatli bir biçimde kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Radford Carnie'ye benzer biçimde, *Assassination* (suikast) sözcüğünün anlambilimsel açıdan bir eylemi karşıladığını ancak sözcüğün sınıfının ad olduğunu, *illness* (hastalık) sözcüğünün de bir durumu ifade ettiğini ancak sözcüğün sınıfının sıfat değil ad olduğunu söylemiştir. Ek olarak *Cambridge* sözcüğünün konum ifade ettiğini fakat sözcüğün edat değil ad sınıfına ait bir sözcük olduğu belirtmiştir (Radford, 2004). Radford da sözcüğe ait biçim özelliklerinin sözcüğün sınıfını belirlemede daha doğru parametrelere ulaştırdığını ve İngilizcenin oldukça zayıf bir çekim morfolojisi sistemi olduğunu vurgulayıp ayırt edici çekim özelliklerine sahip iki ana sözcük sınıfı olduğunu söylemiştir. Bunlar; adlar ve eylemlerdir (Radford, 2004).

Sözcüklerin biçim özellikleri, sözcüğün sınıfının belirlenmesinde genel olarak bir izlenim vermektedir. Çünkü bir sözcük çekim ve türetme özelliklerine sahiptir. Bu çekim ve türetme özelliklerine bakarak sözcük sınıfı tespit edilebilir. Bunun yanı sıra morfolojinin düzensiz olması, bazen kendine özgü kısıtlamalara sahip olması, bazen sınırlı üretkenliği nedeniyle her zaman doğru morfolojik ipuçları elde edilememektedir. Birçok morfemin birden fazla kullanıma sahip olması biçimbilimsel ölçütü sorunlu hale getirebilmektedir (Radford, 2004).

Türkçede yapım ekleri içerisinde bulunan bir ekin farklı sözcük sınıfı yapımında kullanıldığı gösterir bazı örnekler vardır. Bu durum da sözcüğün biçim özelliklerinin doğru şekilde tespit edilmesi gerektiğini göstermektedir.

(5)

+CA eki

- a. sessiz+ce (Sıfattan Zarf)
- b. insan+ca (davranış) (Addan Sıfat)
- c. ayrı+ca (Sıfattan Zarf)

+CA eki eklendiği sözcüğü farklı bir sözcük sınıfına dahil etmiştir. Bu ek (5-a)'da *sessiz* sıfatına gelerek bu sözcüğü zarf yapmıştır. Aynı ek (5-b)'de *insan* adına gelerek bu sözcüğü sıfat, (5-c)'de ise *ayrı* sıfatına gelerek bu sözcüğü de zarf sınıfına dahil etmiştir.

(6)

-(A)k eki

- a. dur-(a)k (Eylemden Ad)
- b. esne-k (kumaş) (Eylemden Sıfat)

Benzer bir durum (6)'da görülmektedir. -(A)k eki (6-a)'da *dur-* eylemine gelerek bu sözcüğü ad, (6-b)'de *esne-* eylemine gelerek bu sözcüğü de sıfat sınıfı yapmıştır.

(7)

+II eki

- a. Turgut+lu (Addan Ad)
- b. ev+li (Addan Sıfat)

(7)'de de benzer bir durum vardır. +II eki (7-a)'da *Turgut* adına gelerek bu sözcüğü ad, (7-b)'de de *ev* adına gelerek bu sözcüğü sıfat sınıfına dahil etmiştir.

(8)

+IIk eki

- a. kalem+lik (Addan Ad)
- b. elbise+lik kumaş (Addan Sıfat)
- c. ayrı+lık (Sıfattan Ad)

Son olarak (8)'e bakıldığında da aynı durumu görmek mümkündür. +IIk eki (8-a)'da *kalem* adına eklenerek bu sözcüğü ad, (8-b)'de ise *elbise* adına gelerek bu sözcüğü sıfat sınıfına dahil etmiştir. (8-c)'de de *ayrı* sıfatına gelerek sözcük ad sınıfına dahil olmuştur.

(5), (6), (7) ve (8)'de görüldüğü gibi yapım eklerinin bazen farklı sözcük sınıflarına eklenebilmeleri, bazı sözcüklerin sınıflarını belirlemede biçimbilimsel ölçütü yetersiz kılmakta ve bu bağlamda biçimbilimsel ölçütün tek başına kullanılması sorun yaratmaktadır. Dolayısıyla sözcüğün sınıfını belirlemede farklı ölçütler de kullanılmalıdır ve bu ölçütlerden biri daha önce belirtildiği gibi sözdizimsel ölçüttür. Bu ölçüt, sözcüklerin öbek ve cümle yapıları içinde bulunabileceği konumlara ilişkin ölçütlerdir (Radford, 2004).

Carnie ve Radford'a ek olarak Tallerman da dilbilimsel dilbilgisinde, sözcük sınıflarının büyük ölçüde biçim ve sözdizimden elde edilen kanıtlar kullanılarak belirlendiğinden bahsetmiştir (Tallerman, 2015). Son olarak Givon da sözcük sınıflarını belirlemede en evrensel ölçütün anlambilimsel ölçüt olduğunu söylemiştir. Bunun yanında sözdizimsel ölçütün de evrensel olduğunu ve diller arası çeşitliliğin en fazla gerçekleştiği ölçütün biçimbilimsel ölçüt olduğundan bahsetmiştir. Bundan dolayı bir dildeki ad, eylem ve sıfatın diğer sözcük sınıflarından daha prototipik olduğunu varsaymıştır. Bunun sebebi bu sözcük sınıflarının morfolojik ölçüt açısından daha ayırt edici görünüm vermesidir (Givon, 2001: 49).

Bağlamlardan yola çıkarak anlaşıldığı üzere sözcüğün sınıfını belirlerken birden fazla özellikten yola çıkarak parametre belirlemek, sözcüğün sınıfını belirlemede daha doğru sonuçlara ulaştıracaktır. Geleneksel yaklaşımların tersine bir sözcüğün sınırlarını tespit edebilmek için çok daha mantıklı ve tutarlı bulgular gerekmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi bu bağlamda herhangi bir sözcüğün sınıfı belirlemek amacıyla tek bir ölçüt değil birden fazla ölçüt kullanmak kesinlikle bir zorunluluktur. Aksi hâlde, bir sözcüğün sınıfı belirlenirken yanlış varsayımlara ulaşılabilir. Bu açıdan bakıldığında bir sözcüğün sınıfını belirlerken bütünlük bir açıklama sistemi oluşturan, sözcüklerin anlam, biçim ve sözdizim özellikleri temelinde açıklamalar yapılmasını sağlayan anlambilimsel, biçimbilimsel ve sözdizimsel ölçütler kullanılmalıdır. Bu ölçütlerin yanında sözcüklerin kategori içi ve kategori dışı özelliklerini belirlemek ve bu özellikleri de sınıfları belirlerken dikkate almak doğru parametrelere ulaştıracaktır.

Sözcüğün anlambilimsel, biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikleri ve sözcüklerin kategori içi ve kategori dışı özellikleri dikkate alınmadığında (9)'daki gibi yanlış yorumlamalar ortaya çıkabilir.

(9)

- a. Cep telefonların *bükülebilmesi* artık mümkündür.

- b.** Cep telefonu cebimdeyken *bükülmüş*.
c. *Bükük* (bükülmüş) telefonlar çok da kullanışlı değildi.

(9)'da *bükülebilmesi*, *bükülmüş* ve *bükük* sözcüklerinin tümü aslında anlambilimsel açıdan bir eylemi ifade eder. Fakat (9-a)'da *bükülebilmesi* bir olgudan bahsettiği için ve biçimbilimsel açıdan adların kategori içi özelliklerini ifade ettiğinden dolayı ad, (9-b)'de *bükülmüş* sözdizimsel açıdan eylemin kategori içi özelliklerini yansıttığı konumu olan yüklem konumunda ve biçimbilimsel açıdan eylemin kategori içi özelliklerini (zaman) belirttiği için eylem, (9-c)'deki *bükük* sözcüğü ise hem biçim hem de sözdizim açısından sıfatın kategori içi özelliklerini yansıttığından dolayı sıfat olarak belirlenmelidir. *Bükülebilmesi* ve *bükük* (bükülmüş) sözcükleri ilk bakışta bir eylem gibi görünebilir ve yanlış belirlemeler ortaya çıkabilir. Fakat dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımına ait olan sözcük sınıfı belirleme ölçütleri ve sözcük sınıflarının kategori içi özellikleri dikkate alındığında sözcüklerin sınıfları hakkında doğru verilere ulaşılabilmektedir.

Daha önce belirtildiği üzere Türkiye Türkçesi üzerine yapılan geleneksel dilbilgisi incelemelerinde anlambilimsel, biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikler dikkate alınmayarak sözcük sınıfı genellikle sözcüğün cümle içerisindeki öge konumuna ya da anlamsal ve görevli olmasına göre sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda belirlenen ölçütler, sözcükleri her zaman sözdizimsel birim içerisinde ayırt etmeye imkân sağlamamaktadır.

(10)

- a.** *Kahverengi* kalem benimdir.
b. Benim kalemim *kahverengidir*.

Geleneksel yaklaşımda (10-a)'da *kahverengi* sözcüğünün sınıfı sıfat olarak varsayılmaktadır. Fakat geleneksel yaklaşıma göre (10-b)'de aynı sözcük hiçbir biçimlenmeye veya işleme uğramadan ad olarak varsayılmıştır (Korkmaz 2014, Ergin 2009, Karahan 2014). Sözdizim kuralları dikkate alındığında bu iki kullanım arasında bir farklılık olması gerekir. Geleneksel anlayıştaki bu farklılığın nedenine bakıldığında bazı yaklaşımların sebep olduğu görülmektedir. Geleneksel dilbilgisinde niteleme (attribution) bir işlev olarak değil bir sözcük sınıfı olarak varsayılmıştır (Sultanzade, 2008). Her iki örnekte de *kalem* sözcüğü *kahverengi* sözcüğüyle nitelenmiştir. (10-a)'da *kahverengi* sözcüğü addan önceki bir konumdadır ve adı özellikleri yönünden nitelediği (modifier/attributive) için sıfat olarak sınıflandırılmıştır. Bu yapıdaki bir belirlemede herhangi bir sorun gözükmemektedir. Bu

sınıflandırma dilbilimsel dilbilgisi verilerine de uygundur. Ancak geleneksel anlayışta addan sonra yüklemcil konumda bulunan *kahverengi* sözcüğü de ad olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada geleneksel dilbilgisindeki ad cümlesi adlandırılmasının da etkisi vardır. Geleneksel dilbilgisi incelemelerinde (10-a) ve (10-b)'de *kahverengi* sözcüğünün sözcük sınıfı belirlenirken tümcedeki öge konumu ve işlevi dikkate alınmıştır. Bu örneklerde *kahverengi* sözcüğünün biçimbilimsel açıdan biçimlenip biçimlenmediğine ya da anlamsal olarak halen bir adın niteliğine gönderimde bulunup bulunmadığına veya halen niteleme işlevinin olup olmadığına bakılmaksızın sıfat ve ad olarak ayrı sınıflandırma yapılmıştır. Geleneksel yaklaşıma göre sıfatın tek bir işlevi bulunmaktadır. Bu işlev, adın önüne gelip adı nitelemektir. Oysa bir sıfat niteleyici olarak hem addan önce gelerek ad öbeğinin eklentisi hem sıfat öbeğinin başı hem de bir cümlede yüklemcil (predicative) konumda bulunup bir adın niteleyicisi olabilir. Ek olarak İngilizce ve Fransızca gibi dillerde sıfat hem addan önce hem de addan sonra gelerek niteleyici olarak kullanılabilir.

(11)

Türkçe

- a. Sokağın karşısında *yakışıklı* (S) adam gördüm. (niteleyici)
 b. Sokağın karşısında gördüğüm adam *yakışıklıydı* (S). (yüklemcil)

(12)

İngilizce

- a. I saw a *handsome* (S) man across the street. (niteleyici)
 b. The man I saw across the street was *handsome* (S). (yüklemcil)

(13)

Fransızca

- a. J'ai vu un *beau* (S) monsieur de l'autre côté de la rue. (niteleyici)
 b. L'homme de l'autre côté de la rue était *beau* (S). (yüklemcil)

İngilizce *handsome* (yakışıklı) ve Fransızca *beau* (yakışıklı) sıfatı, (12-a) ve (13-a)'da niteleyici olarak kullanılırken (12-b) ve (13-b)'de ise addan sonraki bir konum olan yüklemcil konumda kullanılmıştır.

Sonuç

Sözcüklerin sınıflandırılması, ifade edildiği gibi geçmişten günümüze süregelen ve bugün de dilbilimciler ve bilim insanları arasında en çok tartışılan konularından biri olmuştur. Geleneksel dilbilgisi yaklaşımında sözcük sınıfları sözcüklerin öge konumuna göre ve anlam özelliklerinden yola çıkarak yapılmıştır. Bu açıdan geleneksel anlayışta sözcüklerin sınıflarını doğru biçimde belirlemek her zaman mümkün olmamıştır. Dilbilimsel dilbilgisi yaklaşımında ise sözcüğün kategori içi özellikleri dikkate alınmış ve aynı zamanda sınıflandırmalar sözcüğün anlam, biçim ve sözdizim özelliklerine göre yapılmıştır. Sözcük sınıflarını belirlerken bu ölçütlerin tümünü kullanmak, sözcüğün sınıfını belirlemede bütünlük bir açıklama sistemi de oluşturmuştur. Çünkü dil sistemi içerisindeki tüm yapılar aynı değildir. Bazı yapılarda sözcüğün sınıfını belirleyebilmek için birden fazla özelliğine bakmak gerekebilmektedir. Bundan dolayı sözcük sınıflarını belirlerken sözcüğün hem kategori içi özellikleri hem de anlam, biçim ve sözdizim özellikleri dikkate alınarak sınıflandırma yapılırsa sözcüğün sınıfı hakkında doğru bilgilere ulaşılabilir.

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bauer, L. (1983). *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bayrav, S. (1998). *Filolojinin Oluşumu*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Bhat, D.N.S. (1994). *The Adjectival Category (Criteria for differentiation and identification)*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bloomfield, L. (1973) *Language*, London: George Allen & Unwin LTD.
- Booij, G. (2005). *The Grammar of Words: An Introduction to Linguistic Morphology*. New York: Oxford University Press.
- Carnie, A. (2006). *Syntax: A Generative Introduction (Second Edition)*. United Kingdom: Blackwell Publishing.
- Croft, W. (1991). *Syntactic Categories and Grammatical Relations*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Delahunty, G.P.; Garvey, J.J. (2010). *The English Language (From Sound to Sense)*, Fort Collins Colorado: The WAC Clearinghouse.

Delice, H. İ. (2012). *Sözcük Türleri Nasıl Tasnif Edilmelidir?* Turkish Studies, Volume 7/4, 27-34.

Demircan, Ö. (1999). *Türkçede türsel bir ayırım [\pm baş düşümlü]: “Türkçede ‘sıfat’ ayırımına düşümsel bir bakış”* (haz. Y.Aksan+M.Aksan), Mersin Üniversitesi Yayınları, XII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, 127-140.

Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi* (Uyarlayan Benzer. A). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım.

Finegan, E. (2008) *Language: Its Structure and Use*. Boston: Thomson Wadsworth.

Givón, T. (2001). *Syntax: An Introduction I*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.

Givón, T. (1984). *Syntax, Vol I*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.

Harris, R. – Taylor, T. (2002). *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları I* (çev. E.E. Taylan-C. Taylan). Ankara: TDK Yayınları.

Haspelmath, M. (2001). *Word classes and parts of speech*. International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences, ed. by Paul B. Baltes and Neil J. Smelser, The Netherlands: Pergamon, 16538–16545.

Hopper, P.L. and Thompson, S.A. (1984). *The discourse basis for lexical categories in universal grammar*. Language 60, 703-752.

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S., (2019). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Karahan, L. (2014). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçay Yayınları.

Koç, N. (1996). *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

Kroeger, P. R. (2005). *Analyzing Grammar An Introduction*, New York: Cambridge University Press.

Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: Chicago University Press.

Lyons, J. (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş* (çev. A.Kocaman). Ankara: TDK Yayınları.

Quirk, R. Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.

Radford, A. (2004). *English Syntax: An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.

Radford, A. (2009). *An Introduction to English Sentence Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schönefeld, D. (2005). *Zero Derivation-Functional Change-Metonymy*, Leipzig: University of Leipzig.

Strazny, P. (2005). *Encyclopedia of Linguistics*, Volume 1-2, New York: Fitzroy Dearborn.

Sultanzade, V. (2008). *Türk Gramerlerinde Sıfat Problemi*, Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.3933-3937.

Thraks, D. (2006). *Gramer Sanatı* (çev. Çoraklı, E.). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

Trask, R.L. (1996). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. Brighton-England: Routledge.

Extended Abstract

Purpose: This study aims to use grammatical data when determining word classes. In addition to this data, the aim is to take into account the intra-category characteristics of word classes.

Method: The study emphasizes the necessity of using linguistic criteria in determining word classes. Each word has semantic, morphological, and syntactic features. These features provide some information about which class a word belongs to. Therefore, semantic, morphological, and syntactic criteria must be used when determining word classes.

Findings: Based on the findings of the study, it was determined that linguistic grammar criteria should be used to determine the classes of words. Using all of these criteria when determining the classes of words ensured more accurate results. A single criterion may not always give the correct result when determining the class of a word.

Andrew Carnie argues that the semantic properties of a word alone are not sufficient to determine its class, and therefore semantic criteria alone should not be used to determine a

word's class. According to Carnie, the correct parameters for a word's class can be obtained by looking at its morphological and syntactic properties. In this context, Carnie applies two tests to determine the class of a word: morphological distribution and syntactic distribution (Carnie, 2006).

Morphological distribution refers to the types of affixes that can be seen with a word, i.e., prefixes and suffixes, and therefore refers to morphology. These affix types are derivational morphemes, which can form a word from another word, and inflectional morphemes, which are added to certain classes (Carnie, 2006).

Another type of test used to determine the correct parameters for word classes is syntactic distribution (Carnie, 2006). Syntactic distribution refers to the presence of other words belonging to specific word classes before or after words in a sentence. For example, in English, articles such as “the” typically appear before nouns. In Turkish, however, a noun is typically preceded by an adjective, a verb, and an adverb belonging to the adverb word class.

Like Carnie, Radford also states that syntactic and morphological features should be used to determine the class of a word. Unlike Carnie, Radford mentions that semantic features of a word can also be used (Radford, 2004). However, Radford emphasizes that the semantic criterion is different from other criteria and should be used with caution. Similar to Carnie, Radford states that the word *assassination* semantically corresponds to an action but that the word class is a noun, and that the word *illness* expresses a state but that the word class is a noun rather than an adjective. Additionally, he noted that the word “Cambridge” indicates location but is a noun rather than a preposition (Radford, 2004).

Radford emphasizes that the morphological features of a word provide more accurate parameters for determining its class, and that English has a rather weak inflectional morphology system. He states that there are two main word classes with distinctive inflectional features: nouns and verbs (Radford, 2004).

The morphological features of words generally give an indication of the word class. This is because words have inflectional and derivational features. By looking at these inflectional and derivational features, the word class can be determined. However, due to the irregularity of morphology, its sometimes unique constraints, and its limited productivity, it is not always possible to obtain accurate morphological clues. The fact that many morphemes have multiple uses can make morphological criteria problematic (Radford, 2004).

In addition to Carnie and Radford, Tallerman also mentions that in linguistic grammar, word classes are largely determined using evidence derived from form and syntax (Tallerman, 2015). Finally, Givon stated that the most universal criterion for determining word classes is the semantic criterion. In addition, he mentioned that the syntactic criterion is also universal and that the morphological criterion is the criterion with the greatest interlingual variation. Therefore, he assumed that nouns, verbs, and adjectives in a language are more prototypical than other word classes. The reason for this is that these word classes exhibit more distinctive features in terms of morphological criteria (Givon, 2001: 49).

Results: The classification of words has been one of the most debated topics among linguists and scientists from the past to the present. In the traditional approach to grammar, word classes were determined based on the position of words in a sentence and their semantic features. From this perspective, it has not always been possible to correctly determine the classes of words in the traditional understanding. In the linguistic approach to grammar, however, the intra-category characteristics of words are taken into account, and classifications are made based on the meaning, form, and syntactic characteristics of words. Using all of these criteria to determine word classes has also created an integrated explanatory system for determining word classes. This is because not all structures within the language system are the same. In some structures, it may be necessary to look at more than one feature of a word to determine its class. Therefore, when determining word classes, if classification is done by considering both the intra-category features of the word and its meaning, form, and syntactic features, accurate information about the word's class can be obtained.

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATUR

Cilt 1 Sayı 1 (2025)

kasgarlimahmud.org

TÜRK BİLMECELERİNDE DEĞERLER EĞİTİMİ*

The Teaching of Values in Turkish Riddles

Öğr. Gör. Murat YILDIZ

Millî Savunma Üniversitesi, KHO Dekanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

E-posta: murat.yildiz@msu.edu.tr

Prof. Dr. Ali YAKICI

Emekli Öğretim Üyesi, yakici@gazi.edu.tr

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.06.2025

Kabul Tarihi: 03.06.2025

Yayın Tarihi: 30.06.2025

Atıf

Yıldız, M. ve Yakıcı, A. (2025). Türk Bilmecelerinde Değerler Eğitimi. *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(1), 18-42.

Öz

Türk Halkının Bilmeceleri adlı eserde yer alan bilmece metnindeki değerleri bulmaya yönelik olan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi kullanılarak bir araştırma modeli oluşturulmuştur. Çalışmaya ilişkin veriler kaynak taraması yoluyla elde edilmiştir. Veriler önce betimsel analiz yöntemiyle tematik olarak sınıflandırılmıştır ardından içerik analizi ile incelenmiştir. Çalışmada Türk Halkının Bilmeceleri adlı eserde yer alan bilmece metnindeki değerlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda değerler kardeşlik, yoldaşlık, bayram, bayram, farz, sünnet, sır saklama gibi kavramların kodlanmasıyla millî, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerler olarak sınıflandırılmıştır. Eserde değerleri doğrudan ve dolaylı olarak içeren bilmece sayısı altmış bir olarak tespit edilmiştir. Bilmece metnlerinde en çok yer verilen değerlerin manevi değerler olduğu görülmüştür. Öğrencilerin Türk edebiyatına ait eserlerden biri olan bilmeceler aracılığıyla millî, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları için öğretim programlarında bilmecelere yeterince yer verilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilmece, Değer, Değerler Eğitimi, Toplum.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Ali YAKICI ve Doç. Dr. Emrah BOZOK danışmanlığında yürütülen "Bilmecelerle Kavram Öğretimi" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Abstract

In this study, which aims to identify the values found in the riddle texts in the work *Turkish Folk Riddles*, a research model was developed using document analysis, one of the qualitative research methods. The data related to the study were obtained through a literature review. The data were first thematically categorized using descriptive analysis and then examined through content analysis. The study aimed to determine the values present in the riddle texts in the work *Turkish Folk Riddles*. In this context, values such as brotherhood, companionship, religious holidays, religious duties (fard and sunnah), and keeping secrets were coded and classified under national, spiritual, moral, cultural, and universal values. It was determined that sixty-one riddles in the work contain values either directly or indirectly. It was observed that spiritual values were the most frequently represented in the riddle texts. It was suggested that riddles—one of the works of Turkish literature—should be sufficiently included in educational curricula to help students understand national, spiritual, moral, cultural, and universal values.

Key Words: Riddle, Value, Values Education, Society.

Giriş

İnsan, sosyal bir varlık olduğu için topluluk içinde yaşamını sürdürmektedir. Toplum yaşantısının kendine özgü kuralları vardır. Bu kuralların oluşumunu toplumun değerleri belirlemede başka bir deyişle “toplum hayatında, her şey değerlere göre algılanmaktadır” (Şahin, 2021: 41). Değerler, toplum hayatını düzenlerken aynı zamanda bireyler arasında da ortak tutum ve davranışların gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Toplum hayatında bu denli öneme sahip değerlerin tanımı Türkçe Sözlük’te “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık; fehamet, kadir, kıymet ve bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 607). Ötüken Sözlük’te ise “nitelik bakımından ahlaki ve estetik yargıya uygunluk ve taşınan önem ile (Kişisel veya ortak yargıda) iyi ve doğru olan” biçiminde tanımlanmıştır (Çağbayır, 2007: 1128).

Değerlerin Sınıflandırılması

“Değer kavramı sosyal bilimlerde ilk defa Thomas ve Znaniecki tarafından ele alınmıştır. Değer, farklı sosyal gruplar tarafından kabul edilen bireysel eylemlerin referans noktası ve amacına ilişkin anlamdır. Bireylerin referans olarak kabul ettiği değerler, her sosyal grubun kültürel özelliğine göre farklılık gösterebilmektedir” (Şahin, 2021: 42). Değerler, toplumdan topluma değişmektedir. Bir toplulukta iyi kabul edilen bir değer başka bir toplumda farklı şekilde algılanabilmektedir. Değerlerin bu değişken özelliği farklı sınıflandırmalar yapılmasına yol açmıştır. Değerlerin sınıflandırılması ile ilgili çalışmalardan bazıları şunlardır:

Spranger, 6 değer tipini aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır:

1. Bilimsel Değer: Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirici, akılcı ve entelektüeldir.
2. Ekonomik Değer: Yararlı ve pratik olana önem verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemszenmesi gerektiğini belirtir.
3. Estetik Değer: Simetri, uyum ve forma önem verir. Birey hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür.
4. Sosyal Değer: Başkalarını sevmeye, yardım ve bencil olmama esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Bu insan sevgisini insanlara sunar. Nazik ve sempattir, bencil değildir.
5. Politik Değer: Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.
6. Dinî Değer: Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Din uğrunda dünyevi hazları feda eder (Akbaş, 2004: 56).

Rokeach değerleri iki grupta sınıflandırmıştır:

1. Amaç değerler: aile güvenliği, barış içinde bir dünya, başarılı olma, bilgelik, dinî olgunluk, eşitlik, gerçek dostluk, güzellikler dünyası, heyecan verici bir yaşam, iç huzur, kendine saygı, mutluluk, gerçek dostluk, özgürlük, rahat bir yaşam, sosyal kabul, ulusal güvenlik, zevk.
2. Araç değerler: bağımsız olma, bağışlayıcı, cesaretli, dürüst, entelektüel, geniş görüşlü, hırslı, itaatkâr, kendini kontrol eden, kibar, kendine hâkim, mantıklı, neşeli, sevecen, sorumluluk sahibi, temiz, yardımsever, yaratıcı olma (Akbaş, 2004: 57).

Schwartz sınıflamasında değer grupları ve bu grupların sahip olduğu değerleri aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır:

Değer Grupları

Güç (power): Toplumsal konum, insanlar ve kaynaklar üzerinde denetim gücü.

Başarı (achievement): Toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi.

Hazcılık (hedonism): Bireysel zevke ve hazza yönelim.

Uyarılım (stimulation): Heyecan ve yenilik arayışı.

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi, 2025, 1 (1), TÜRKİYE

Özyönelim (self-direction): Düşünce ve eylemde bağımsızlık.

Evrenselcilik (universalism): Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek.

İyilikseverlik (benevolence): Kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme.

Geleneksellik (tradition): Kültür ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık.

Uyma (conform): Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlandırılması.

Güvenlik (security): Toplumun varolan ilişkilerin ve kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliği.

Değerler

Güç: Sosyal güç sahibi olmak, otorite sahibi olmak, zengin olmak, toplumdaki görüntüyü koruyabilmek, insanlar tarafından benimsenmek.

Başarı: Başarılı olmak, yetkin (muktedir) olmak, hırslı olmak, sözü geçen biri olmak, zeki olmak.

Hazcılık: Zevk, hayattan tat almak.

Uyarılım: Cesur olmak, değişken bir hayat yaşamak, heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak.

Özyönelim: Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak, kendine saygısı olmak.

Evrenselcilik: Açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, dünyaya barış istemek, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla bütünlük içinde olma, çevreyi koruma, iç uyum.

İyilikseverlik: Yardımsever olmak, dürüst olmak, bağışlayıcı olmak, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak, gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, manevi bir hayat, anlamlı bir hayat, alçak gönüllü olmak.

Geleneksellik: Alçakgönüllü olmak, dindar olmak, hayatın bana verdiklerini kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı bir hayat (dünyevi işlerden el ayak çekmek), mahremiyet.

Uyma: Kibarlık, itaatkâr olmak, anne-babaya ve yaşlılara değer vermek, kendini denetleyebilmek.

Güvenlik: Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek, temiz olmak, aile güvenliği, iyiliğe karşılık vermek, bağlılık duygusu, sağlıklı olmak (Akbaş, 2004: 59).

Güngör, değerleri yedi başlıkta sınıflandırmıştır:

1. Sosyal Değerler
2. Estetik Değerler
3. Teorik (İlmî) Değerler
4. Dinî Değerler

5. Ahlaki Değerler

6. Siyasi Değerler

7. İktisadi Değerler (Güngör, 1993: 85).

Ülken'e göre değerler; içkin değerler (teknik-sanat, fikir), aşkın değerler (ahlâk, din) ve normatif değerler (dil, hukuk, iktisat) olarak üçe ayrılmıştır (Avcı, 2013:108).

Değerler ile ilgili Şahin'in hazırladığı çalışmada değerler;

1. Kişiyeye özgü ilişki değerleri,

2. Kişilerarası ilişki değerleri

3. Kişiler ve doğa ilişkisi değerleri şeklinde üç ana grupta ele alınmıştır (Şahin, 2018: 31).

Toplum yaşamının belirleyicisi durumundaki değerler çocuklar ve gençlere hem formel hem de informel şekilde öğretilerek gelecek kuşaklara aktarılmaya çalışılır. Değerler eğitimi, ilk olarak okul öncesinde yani ailede başlamaktadır. Aileler tarafından çocukların duygu, düşünce ve davranışlarını olumlu yönde geliştirecek değerler onlara öğretilmeye çalışılır. Formel eğitimde de amaç sadece bireyin bilişsel düzeyini artırmak değildir. Bilişsel düzeyle beraber çocuklara veya gençlere millî, dinî, evrensel, insani, bireysel ve toplumsal değerler öğretilmeye çalışılır. Değerler doğrudan ya da dolaylı bir şekilde eğitim ve öğretim programlarının içinde yer alabilir.

Sağlıklı bir kişilik yapısı; insanın kişisel anlamda tekâmülü, sosyal açıdan yaşadığı topluma uyumu ve fiziksel çevresiyle etkileşimi ile doğrudan ilişkilidir. Bu noktada kişilik yapısının temel taşlarından biri olan değer; insanın hem kendisi hem de çevresiyle ilişkilerinde duygu, düşünce ve davranışlarını biçimlendirir. Değer; kişinin varoluşsal olarak anlam kazanmasına, hayata anlam katmasına, kendi içinde ahenkli olmasına, ahlaklı ve erdemli bir kişilik yapısı kazanmasına ve böylece tekâmülüne hizmet eder. Diğer yandan içinde yaşadığı toplumla bütünleşmesine ve nitelikli toplumsal ilişkiler geliştirmesine kılavuzluk eder. İnsanın sosyal ve fiziksel çevresiyle ilişkilerinde olumlu kişilik özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan değer; insan, toplum ve çevre açısından gerekli bir yapıdır (MEB, 2025: 35).

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni'nde; “adalet, aile bütünlüğü, çalışkanlık, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazılık, özgürlük, sabır, sağlıklı yaşam, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, vatanseverlik ve yardımseverlik” değerlerine yer verilmiştir (MEB, 2025: 36).

“Değerler soyut kavramlardan oluşmaktadır. Bu soyut kavramları öğrencilerin içselleştirebilmesi için roman, hikâye, masal, fıkra, bilmece gibi edebî ürünlerden yararlanılabilir” (Aktepe, 2010: 77).

Ortaöğretim kitapları incelendiğinde “atasözü, deyim kalıplaşmış; masal, efsane, halk hikâyesi, fıkra, menkıbe ise anlatmaya dayanan anonim ürünlerdir” şeklinde sadece bilmecenin tanımı yapılmıştır (Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı, 2023: 91). Ancak konunun önemine kıyasla bilmece türüne programlarda ve ders kitaplarında yeterince yer bulamadığı da açıktır.

Çalışmanın amacı

Çalışmada *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı eserde yer alan bilmece örneklerinde değerlerin belirlenmesi amaçlanmış olup nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi kullanılmıştır. Nitel araştırmada toplanan veriler, çeşitlilik gösterir. Toplanan veriler gözlem notları, görüşme kayıtları, dokümanlar, resimler ve diğer grafik sunumlar şeklinde olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 41). *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı eserdeki bilmeceler taranmış ve bilmecelerde yer alan değerler nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılarak bir araştırma modeli oluşturulmuştur.

Yöntem

Çalışmada değerler; Güngör’ün (1993: 85) sınıflandırılmasında yer alan estetik, ilmî, siyasi ve iktisadi değerler evrensel değerlerin içinde yer alacak şekilde aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.

1. Millî değerler
2. Manevi değerler
3. Ahlaki değerler
4. Kültürel değerler
5. Evrensel değerler

Toplumların uzun süreli yaşamlarının gereklerinden biri değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Değerler toplum düzeninin sağlanması ve yürütülmesine katkıda bulunur. Bu sayede toplumsal bilinç oluşur. Toplumsal bilincin oluşmasında geçmişten gelen değerlerin önemli bir yeri vardır. Değerler bireylere öncelikle informel şekilde aile ve toplum tarafından öğretilir. Aile ve toplum değerlerin öğretiminde bir köprü görevi görmektedir.

Değerlerin oluşmasında birçok faktör vardır. Bu faktörlerden biri de geçmişle gelecek arasında köprü kuran ve toplumun örf ile âdetlerini yeni nesillere aktarılmasını sağlayan sözlü kültür ürünleridir. Zaman içerisinde anonimleşerek ilk söyleyeni unutulmuş bilmece türü, toplumun hafızasında nesilden nesile aktarılarak muhafaza edilmiştir. Sözlü kültür ürünlerinden biri olan bilmeceler de içinden çıktığı toplumun değerler eğitimine dair unsurları barındırmaktadır.

Türk Halkının Bilmeceleri adlı eserde bilmece metinleri taranmış ve bilmecelerde yer alan değerler tematik olarak incelenmiştir. Bilmece metinlerinin seçiminde güncellik, kültürel öğeler barındırma, gelenek ve görenekleri yansıtırma ile toplumda yaygınlık gibi ölçütler kullanılmıştır. Araştırmaya veri sağlayacak derlem alanını en geniş boyutuyla ele alan ve kendinden önceki çalışmaları da göz önünde bulundurarak İlhan Başgöz ve Andreas Tietze tarafından hazırlanan *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı eser oluşturacaktır. “Yazılı doküman ve belgelerin analizi, nitel araştırmada gerek kendi başına gerekse görüşme ve gözlemlerle elde edilen verilere destek amacıyla kullanılan bir veri toplama yöntemidir” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 41). Çalışmada doküman analizi yapılacaktır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187).

“Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187). Veriler ilk önce betimsel analizi yöntemiyle tematik olarak sınıflandırılmıştır. Daha sonra içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. “İçerik analizinde birbirine benzeyen veriler belirli temalar altında toplanarak okuyucunun anlayabileceği şekilde yazılıp yorumlanmaktadır” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 227).

Millî değerler, Türk milletinin tarihsel, kültürel, sosyal ve geleneksel özelliklerini yansıtan kavramların kodlanmasıyla belirlenmiştir. Manevi değerler, toplumun genelinin inancını yansıtan ve İslamiyet’le ilişkili kavramları yansıtan ifadelerin kodlanması ile oluşturulmuştur. Ahlaki değerlerin sınıflamasında kullanılan kodlama, toplum tarafından doğru ve kabul edilebilen davranışlardır. Kültürel değerler, toplumun yaşam tarzını, kimliğini ve dünya görüşünü yansıtan unsurların kodlanmasıyla ortaya konmuştur. Evrensel değerler, insanların tümü tarafından kabul edilen kavramların kodlanması yoluyla oluşturulmuştur.

Bulgular

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi, 2025, 1 (1), TÜRKİYE

Millî değerler

1. *Herkes selam verir özüne, az kimseler kavuşur közüne. (Altın)*
2. *Selâmun aleyküm, ustalar! Aleyküm selâm, kalfalar! Hangi hayvan barsağını eli ile desteler? (İpek böceği)*
3. *Besmelesiz farz olan nedir? (Selam)*

Selam verme toplumun birbiriyle olan bağlarını kuvvetlendiren bir değerdir. Selamlaşmak, insanların birbiriyle iletişim kurması için ilk adımdır. Türk toplumunda; bir kimseyle karşılaştığımızda, birinin yanına gittiğimizde veya bir topluluğun yanına yaklaştığımızda selam vermek önemli bir yere sahiptir. Özellikle köy ve kasaba gibi küçük yerleşim yerlerinde bu gelenek daha yaygındır. Hatta buralarda araçtakilerin yol kenarında birini gördüğünde kornaya basarak selam vermesi bir nezaket göstergesidir.

İkinci ve üçüncü metinler selamlaşmayı dinî bir değer olarak ele almıştır. İkinci metinde, selamın dinin emrettiği şekilde nasıl verilip alınacağı açık bir şekilde anlatılmıştır. Selam vermek kadar, selamı aynı içtenlikle almak gerektiği de vurgulanmıştır. Bu durum her iki tarafın da birbirine saygı duyduğunu ve değer verdiğini göstermektedir.

Selamlaşma sayesinde hem dinî bir vecibe yerine getirilmiş olur hem de insanlar arasındaki iletişim güçlenir. “İslâm âlimleri selâm vermenin sünnet, almanın farz olduğunu ve selâm verenin alana göre daha fazla sevap kazanacağını belirtmişlerdir” (TDV İslam Ansiklopedisi, 2009: 342). Bu görüş farz olma ifadesi ile son metinde dile getirilmiştir.

Selam vermenin, altın ve ipek böceği cevabı olan bilmece metinlerinde yer alması, altın ve ipek gibi kıymetli şeylerle ilişkilendirilerek anlatılması toplumdaki önemini göstermektedir. Altın ve ipek maddi olarak ne kadar değerliyse selam da manevi olarak o kadar değerlidir.

4. *Evden eve şıpidik.*
5. *Eşiklikten atladı, iki yumurta yumurtladım. (Ayakkabı)*

Türk kültüründe eve ayakkabı ile girilmez. Çünkü ayakkabılar dışarıda kullanıldığı için pis kabul edilir. Cevabı ayakkabı olan metinler temizlik değerinin üzerine kurgulanarak ayakkabının kullanım alanına dikkat çekmektedir. Bu sayede yalnızca kavram öğretilemekle kalmamış aynı zamanda temizlik ile ilgili dikkat edilmesi gereken bir kültürel davranışta da

vurgulanmıştır. Amaç sadece kavramı öğretmek değildir; kavramla beraber toplumsal bir değeri de aktarmaktır.

6. *Al eline koy cebine. (Mendil)*

Mendil; “burun ve ter silmekte, el ve yüz kurulamakta kullanılan küçük, kare biçiminde kumaş veya yumuşak, ince kâğıt”tır (Türkçe Sözlük, 2011: 1651). Bilmecede mendilin burun akması, hapşırma, öksürme vb. durumlarında kullanmak için cepte taşınması gerektiğine değinilmiştir. Bilmecenin kurgusunda temizlikle ilgili olumsuz durumların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

7. *Türlü türlüsü olur / haylı sulusu olur / aptala ad takarlar / uzun boylusu olur. (Armut)*

Lakap, “bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2011: 1572). Lakap verme Türk kültüründe eskiden beri devam eden ve günümüzde de varlığını sürdüren bir gelenektir. Metinde kullanılan aptal ifadesi olumsuz bir anlam ihtiva etmektedir. Armut da şeklinden dolayı zaman zaman lakap olarak olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

8. *Yatağa yoldaş, başına kardaş. (Yastık)*

9. *Geceye kardeş olmuş, insana yoldaş olmuş. (Ay)*

Türk toplumunda akrabalık ilişkileri genellikle bireyin doğumundan ölümüne kadar devam eder ve önemli günlerde bütün akrabalar bir araya gelir. Metnin birinci bölümünde yakın akraba olarak kardeşe yer verilmiştir. Kardeşlik değeri metinde hem kan bağı olan akraba hem de çok iyi arkadaş olan iki kişinin zamanla birbirlerini kardeş gibi görmeleri anlamında kullanılmış olabilir.

Yoldaş; “yol arkadaşı, kişinin hayatında ona arkadaşlık eden eşi ve arkadaşı” gibi tanımlarla tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 2604). Hayatın zorlukları karşısında bir yoldaşa sahip olmak kişiyi her bakımdan güçlü hissettirir. Zorlukları üstesinden gelmede arkadaşların desteği önemlidir. Sadece zor zamanlarda değil hayattaki güzel anlarda da arkadaşların varlığı mutlulukların ve sevinçlerin çoğalmasına katkı sağlar.

10. *Hasretler kavuşturur, dargınlar barıştırır.*

11. *Tasaları dindirir, çocukları sevindirir. (Bayram)*

Bayramlar millî veya dinî olabilir. Her ikisi de büyük bir sevinçle kutlanır. Ancak metinlerde kavuşulması, küslerin barışması ve çocukların sevinmesi gibi ibareler daha çok dinî bayramları çağrıştırmaktadır. Bayramlar Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bu günler insanları bir araya getirdiği için millet olma bilincinin oluşmasına da katkıda bulunmaktadır.

İslam inancına göre üç günden fazla küs kalmak haramdır. Bayram dargınların da barışmasına vesile olmaktadır. Burada barışmak değeri bayram aracılığıyla vurgulanmıştır.

Çocuklar, milletin geleceğidir. Bu yüzden onların hem maddi hem de manevi yönden iyi yetişmeleri gerekmektedir. Çocukların sevindirilmesi onların mutlu olmalarını sağlar ve gelişimlerini olumlu yönde etkiler. Çocukların iyi yetiştirilmesi ülkenin de gelişimine katkı sağlayacaktır.

12. Kırmızı boyayı boyadım / misafirin önüne dayadım. (Çay)

Misafirperver olması, Türk milleti ile özdeşleşmiş değerlerden biridir. Bunun göstergelerinden bazıları; misafirler için evin bir odasının sürekli hazır tutulması, misafirlere özel yemekler yapılması ve misafirlik kısa olsa bile en azından çay kahve ikram edilmesidir.

Bilmece kurgulanırken önce çayın rengi belirtilmiştir. Metnin ikinci bölümünde çayın geleneksel boyutu olan misafire ikram edilmesi üzerinde durulmuştur. Misafirlere ikramda bulunmak, Türk kültüründe her zaman önemli bir yerde olmuştur. Dede Korkut hikâyelerinin, mukaddime bölümünde “Konuğu gelmeyen kara ivler yıkılsa yığ” cümlesiyle, Türklerin misafirperverliğe verdiği önemi gösteren örneklerden biridir (Ergin, 2004: 74). Bu değer, bilmece metninde de kendine yer bulmuştur.

13. Askerden küçük, paşadan büyük. (Bebek)

14. Benim bir çocuğum var, doğmadan askere gider. (Duman)

Türk kültüründe ordu-millet anlayışının bir yansıması olarak askerlik her zaman önemli bir değer olarak görülmüştür ve görülmeye devam etmektedir. Bundan dolayı toplumda her Türk asker doğar anlayışı da hâkimdir.

Günümüzde Anadolu’da askerlik çağına gelen gençler için eğlenceler düzenlenir. Askere gidecek gençler yakınları tarafından yemeğe çağrılır. Asker uğurlamaları sırasında eş dost akraba bir araya gelir ve hep birlikte asker uğurlanır.

Askerliğin yapıp yapılmadığı yaşı kemale erdiğinin bir göstergesi olarak kız isteme merasimlerinde kızın ailesi tarafından damat tarafına sorulan sorulardan bir tanesidir.

15. *Mavi göklerden indim, al atlaslar giyindim. Küçük olsanız bile, sizlerde var ümidim. (Bayrak)*

16. *Evden eve allı bayrak. (Lâle)*

17. *Dere boyu al bayrak. (Süpürge)*

Bayrak, Türklerde en eski dönemlerden günümüze kadar her zaman değerini korumuştur. “Türklerde, bayrak asma ile ağaçlara ve sııklara renkli bezler bağlama adetleri, köklerini aynı din inanışlarından alıyorlardı. Bu kutsal bezli direkler, sonradan bayrak şeklinde kullanılmaya başlamışlar” (Ögel, 1971: 167).

“Direğe veya ağaçlara asılan bezlerin renkleri, göğün ve dünyanın yönleri ile kutsal sayılan şeylerin birer sembolü idiler” (Ögel, 1971: 167). Günümüzde bile Türklerin bayrağı kutsal kabul ettiği dünya genelinde bilinen bir gerçektir. Çünkü Türk kültüründe bayrağın yere düşmesi vatanın elden gitmesi olarak düşünülmektedir.

Manevi değerler

1. *Aslı çiçek, kendi paç; ölüye sünnet, diriye farz. (Bez)*

2. *Karşıdan baktım: yeşil kümet, ölüye farz, diriye sünnet. Kabak (Su kabağı)*

3. *Bastım farz, çektim sünnet. Mest (Ayağa giyenen mes)*

Farz, İslamiyet’te Allah’ın emrinin kesin delillerle sabit olduğu yükümlülüklerdir. Sünnet ise Hz. Muhammed’in Müslümanlarca uyulması gerekli sayılan davranışlarının ve sözlerinin bütünüdür. Farz ve sünnetler Müslümanlıkta kişinin inanç dünyasını belirleyen kuralları ihtiva eder. Onlar sayesinde Müslüman biri neleri yapacağını neleri yapamayacağını bilir. Bilmece metinlerinde dinî değer olarak karşımıza çıkan iki kavram farz ve sünnettir. İlk iki bilimcede farz ve sünnet ölü ve diri kavramları karşılaştırılarak verilmiştir.

4. *Yolda gider iken bir nesne gördüm / yola gider, izi yok / eti haram, sütü helal / canı var, kanı yok. [Arı (Bal arısı, kovan arısı)]*

Türkçe Sözlük’te haram, “din kurallarına aykırı olan, dinî bakımdan yasak olan, helal karşıtı”dır (Türkçe Sözlük, 2011: 1045). Helal ise, “dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan, haram karşıtı” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 1080). Haramlar ve helaller dinî bir değer olarak kişinin ahiretteki yaşamını belirler ve dünya hayatında kişiye nasıl yaşayacağını, neleri yapıp yapamayacağını gösteren kurallar olarak karşımıza çıkmaktadır. Haram ve helalin ayrımını yapabilen ve hayatını buna göre yaşayan kişi

ebedi saadete erişebilir. Bilmecede metninde haram helal kavramları et ve süt kavramları kullanılarak anlatılmaya çalışılmıştır. İslamiyet'te her hayvanın eti yenilmez. Ayrıca eti yenilmeyen hayvanların zaruri bir durum olmadıkça sütü de içilmez. Metnin kurgusunda et ve süt gibi yiyecekleri tüketirken haram mı helal olduğu konusuna dikkat çekilerek dinî bir değer anlatılmaya çalışılmıştır.

5. *Allah'ın hikmeti, kulunun nimeti. (Başak)*

6. *Uzundur minare gibi, yeşildir çınar gibi. Tanrı'nın hikmetidir, kulun zahmeti.*

(Hıyar)

7. *Kapattım rafa tatlı tatlı koca yemişi; bakma maymun suratlı, bu da Allah'ın işi.*

(Hindistan cevizi)

8. *Allah Allah'ın hikmeti, yusuvarlak kaskatı, başı benzer eriğe, girer çıkar deliğe. (Kaplumbağa)*

9. *Dam ardında teke bağlı, boynuzu köke bağlı, ha kat katı, kat katı, bu da Allah'ın hikmeti. (Lahana)*

10. *Kat katıdır, kat katı / bu Allah'ın hikmeti. (Lahana)*

Hikmet; “1. Tanrı'nın insanlar tarafından anlaşılamayan amacı. 2. Bir şeyin oluşundaki akıl erdirilemeyen gizli sebep. 3. Hak ve hakikate uygun, kısa ve anlamlı söz” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 1100). Kavramın tanımında öne çıkan özellik insanların anlamadığı ya da anlamlandırmakta zorlandığı bir dinî değer olmasıdır. Hikmet, inananların anlayamadıkları olay veya durumları tam bir teslimiyet içinde Tanrı'nın bildiğini düşümleridir. Metinlerin kurgusunda bu dinî değere yer verilmiştir.

11. *Baldan tatlı zehirden acı, eylik yapana duacı. (Dil)*

12. *Hey elekler elekler, suya gider külekler. Kim bize kargış dedi? Kabul oldu dilekler. (Ayrılık)*

Kur'an-ı Kerim'de Furkan Süresi 77. ayette mealen “Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin!” denilerek duanın önemi belirtilmiştir. Ayrıca bir hadiste de *Dua, müminin silahıdır, dinin direğidir, göklerin ve yerin nurudur* buyrulmaktadır. Söz konusu ayet ve hadis, İslam dininin duaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Dinî bir değer olan dua bundan dolayı sözlü kültür ürünlerinden biri olan bilmecelerin kurgusunda da hem dua hem de beddua olarak yer almıştır.

13. *Dünyaya geldi cansız / ahirete gider imansız / Cennete gider şüphesiz.*
(Musa'nın asası)

14. *Niyet etti yatmağa, kıyamette kalkamağa. (Cenaze)*

15. *Üçü üçler çağıdır / Üçü cennet bağıdır / üçü derer düşürür / üçü vurur, dağıtır.*
(Mevsimler)

Ahret, “dinî inanışa göre, insanın öldükten sonra dirilip sonsuza dek kalacağı ve Tanrı'ya hesap vereceği yer; öbür dünya, öteki dünya, ahret” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 54). Ahret inancı Türklerde İslamiyet'ten önce de vardı. Türkler ölen kişinin öbür dünyada tekrar dirileceğine inandığı için ölen kişi eşyalarıyla beraber gömülürdü. İslamiyet'te de ahret inancı olması Türklerin İslamiyet'i kabul etmesini kolaylaştıran etkenlerden biri olmuştur. Metinlerde geçen ahret, cennet, kıyamet gibi ifadeler dinî değer olarak öldükten sonra dirilmeyi anlatmak için kullanılmıştır. Bilmecelerin cevaplarının Hz. Musa'nın asası ve cenaze olması da bu kavramları onlara yakın kavram alanından seçilen ifadelerle anlatmak için kullanılmış olabilir.

16. *Kurbağa kanatlandı, Kâbe'ye niyetlendi. Mektup (Telgraf)*

17. *Hacılar hacca gider / cehdeder, gece gider / bir yumurtanın içinde / yüzlerce ciice gider. (Nar)*

18. *Hacca giden hacıdır, gitmeyen möhtacıdır. Dal verir, yaprak vermez, o neyin ağacıdır? (Sakal)*

19. *Hacca giden hacıdır, gitmeyen duacıdır. Dal verir budak vermez, o nenin ağacıdır? (Geyik)*

20. *Soğan sarımsak acıdır / Kâbe'ye giden hacıdır, yılda bir kez filiz verir / o neyin ağacıdır? (Geyik boynuzu)*

Kâbe, “Mekke'de bulunan, Müslümanlarca kible olarak kabul edilen, hac ve umre ibadeti yapılırken tavaf edilen kutsal yer” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 1251). Hac veya umre için maddi durumu uygun olan Müslümanlar Kâbe'yi ziyaret ederler. Hacca giden kişilere de hacı lakabı takılır.

Türklerin İslamiyet'ten önceki yaşamında, göçebe kültürün bir sonucu olarak hayvanlar önemli bir yere sahiptir. Geyik, kadim Türk tarihinin en eski simgelerinden biridir. “Geyiğin Türk mitolojisinde birçok rolü olmuştur. Geyik, Şamanların Gök Tanrı'ya ulaşması konusunda onlara yardımcı olan ve yol gösteren bir hayvan olarak bilinmesinin yanı sıra ruhların da diğer

dünyaya taşıdığı ile bilinir” (Sayın Alsan ve Akın, 2020: 216). “İslami gelenekte geyik Allah’ın veya evliyanın emriyle istenilen kişinin belirtilen yere getirilmesi için bir aracı veya doğrudan evliyanın yardımcısı olarak inanıldığı için hacca gitmekle ilişkilendirilmiştir” (Dalkesen, 2015: 67)

21. *Abdes almaz, namaz gılmaz, cemahatden de geri galmaz. (Gölge)*

22. *Abdes almaz, namaz kılmaz, beş vakti bilmez, ezan okur. (Horoz)*

23. *Ezan okur / namaz kılmaz / arvad alı / nikâh kıymaz. (Horoz)*

24. *Abdest alır, namaz kılmaz. (Kedi)*

25. *Abdesti kandan / seccadesi gönden / yedi sene ibadet etti / bilmedi kible ne yandan. (Yunus Peygamber)*

26. *Dam ardında takur tukur / sandım kızlar çulfa dokur / bizim sıçan müezzin olmuş / camilerde ezan okur. (Yağmur)*

27. *Otuz iki kişi sayakta, cemaat seccede imam ayakta. (Tirmik)*

28. *Kamu yere değmez, sırtı göğe değmez, kiblesiz namaz kılar. (Gemi)*

29. *Erenler, erenler, dünyaya gelenler, dünyaya gelmeden, ezan sesi duyanlar. (Muhammet Peygamber)*

Abdest almak, Müslümanların belirli ibadetleri yapabilmeleri için için niyet ederek el, ağız, burun, yüz, kol ve ayakları yıkaması; baş, kulaklar ve boynun iki yanını mesh etmesi yoluyla arınmasıdır. Namaz kılmak, namaz ibadetini yerine getirmektir. Cemaat, bir araya gelmiş, toplanmış insanlar demektir. Seccade, namaz kılmak için kullanılan örtüdür. Ezan, İslamiyet’te namaz vaktini bildirmek için müezzinin tarafından yüksek sesle yapılan çağrıdır. Kible, Müslümanların kutsal kabul ettiği ve namazlarını kılarken yöneldikleri Kâbe’dir. İmam, cemaate namazı kıldıran kişidir. Müezzin, camilerde ezan okuyan kişidir. Cami, Müslümanların ibadetlerini yerine getirmek için toplandıkları yerdir.

Metinlerin kurgusunda namaz ibadeti ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Namaz, İslamiyet’te en önemli ibadetlerden biridir. Ancak namaz kılmak için abdest almak şarttır. Namaz için öncelikle müezzin ya da imam camide ezan okur. Ezan okunduktan sonra Müslümanlar cemaat hâlinde kibleye yönelerek namaz kılarlar. Namazları cemaatle kılmak daha makbuldür.

30. *Değnek ucunda yemiş / bunu yiyen ölmemiş / Ramazan’da da yemiş / orucu bozulmamış. (Dayak)*

Ramazan, Ay takviminin dokuzuncu ayı, hicri takvime göre üç ayların sonuncusu, oruç tutulan aydır. Ramazan ayında Müslümanlar sahurdan iftara kadar bir şey yiyip içmezler yani oruç tutarlar. Ramazan ve oruç metnin kurgusunda dinî bir değer olarak yer almıştır.

Ahlaki değerler

1. *Başkasının ayıbını saklamak için kendisini ateşe atan şey nedir? (Kalay)*
2. *Sır saklamak için / ateşe katlanır. (Mühür mumu)*

Ayıp, “toplumun ahlak kurallarına aykırı olan, utanılacak durum veya davranış” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 204). Ayıpların gün yüzüne çıkarılması, bireyi hem kişisel hem de toplumsal olarak olumsuz yönde etkileyebilir. Doğru olan ise bireyin ayıbını yüzüne vurmadan onunla konuşarak durumunu düzeltmesini istemek ya da bunu beklemektir.

Bireylerin olumlu yönlerinin öne çıkarılması onları her alanda olumlu etkileyerek başarılı olmalarına katkıda bulunabilir. Ancak sürekli olarak kusurlarını, hatalarını veya ayıplarını dile getirmek, bireyleri psikolojik açıdan da olumsuz etkileyebilir ve onların başarısız olmalarına sebep olabilir. Metinlerin kurgusunda *ayıbı veya sırrı saklamak için ateşe atılmak veya katlanmak* olarak ele alınmasının arka planında hataları kusurları veya ayıpları saklamanın bir değer olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu anlayış Mevlana'nın kusurları örtmede gece gibi ol sözünde olduğu gibi yüzyıllardır toplumda kendine yer etmiş bir ahlaki düsturdur.

Arkadaşlıklar ve dostluklar karşılıklı güven ilişkisine dayalı olarak ilerler. Bu güvenin oluşmasında bireylerin birbiriyle paylaştıkları sırları saklayıp saklamamaları önemli bir yere sahiptir. Bir arkadaş veya dost bize ait bir sırrı ne kadar baskı altında kalırsa kalsın kimseyle paylaşmıyorsa bizim için çok kıymetli bir yere sahip olur. Toplumda sır saklayan kişiler her zaman muteber olmuştur.

Kültürel değerler

1. *Ezan okur / namaz kılmaz / arvad alı / nikâh kıymaz. (Horoz)*
2. *Karı veya kocadan biri yeni ev yaptırırsa nikâhı boş düşer. (Mezar)*

Türk toplumunda aile kavramı önemli bir yere sahiptir. Ailenin kurulması için nikâh akdinin gerçekleşmesi lazımdır. Nikâhsız bir arada yaşamak toplum tarafından hoş görülmez. Nikâh aile olmanın bir göstergesi olarak kabul edilir. Nikâh sayesinde çiftler arasında resmî bir anlaşma da yapılmış olur. Boşanmak için ise nikâh akdinin bozulmuş olması gerekir. Bu durum ya çiftlerden birinin ölmesiyle ya da karşılıklı anlaşarak gerçekleşebilir.

Metinlerde aile gibi bir değerın temeli olan nikâh üzerinde durularak kavramın karı koca arasında yapılan bir anlaşma olduğu sezdirilmeye çalışılmıştır.

3. *Talebe toplar, muallim saçar, tembel olursa toplamaz, kaçar. (İlim)*

İlim, Türk toplumunda her zaman önemli olmuştur. Göktürklerde kağanların özellikleri arasında bilgili olması yer almaktadır. Bu durum Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra da değişmemiştir. Çünkü Kur’an-ı Kerim oku emriyle başlayarak ilime verdiği değeri en başından ortaya koymuştur. Kur’an’dan sonra Hz. Muhammed’in İlmi Çin’de de olsa talep edin. Çünkü ilim talep etmek her Müslümana farzdır hadisi ilmin Müslümanlar için kıymetini göstermektedir. İlme bu kadar önem verilmesi öğretmenlerin ya da hocaların da her zaman toplum tarafından saygı görmesini sağlamıştır. Çünkü ilmi öğretecek kişi öğretmendir.

Öğretmen güneş gibi etrafını aydınlatır. Nesiller öğretmenler sayesinde iyi yetiştirilebilir. Bu durum Cumhuriyet döneminde Atatürk’ün *Öğretmenler yeni nesil sizin eseriniz olacaktır* veciz sözüyle tekrar hatırlatılmıştır. Öğretmen tarihin her döneminde önemli bir değer olarak her zaman yerini almıştır.

4. *Bir gelinim var / gelenin, gidenin elini öper. (Kapı)*

Metin gelen gidenin kapıda karşılanması değeri üzerine kurgulanmış olarak düşünülebilir. Çünkü Türk kültüründe misafir kapıda karşılanır ve yine kapıdan uğurlanır. Eğer misafir bizden yaşça büyükse hem gelişinde hem de gidişinde eli öpülür. El öpmek, karşımızdaki insana saygımızı gösterme şekillerinden biridir. Bu durum bir değer olarak misafirin karşılandığı ve uğurlandığı yer olan kapı kavramı üzerinden anlatılarak hem kavram hem de misafir karşılama ve uğurlama geleneği öğretilmeye çalışılmıştır.

5. *Sakalı var, sözü geçmez, pek uzağı gözü seçmez; kara nohut eker gider, taştan taşa seker gider, akça suyu içerler, şeytan deyip geçerler. (Keçi)*

Metinde sakalı olmasına rağmen sözün geçmemesi toplumda kabul edilen sakalım yok ki sözüm dinlensin atasözüne bir telmih olarak düşünülebilir. Ancak bilmecelerdeki şaşırtmaca unsurunu öne çıkarmak için aksi söylenmiş olabilir. Sakal bir değer olarak sözün geçip geçmeyeceğini belirleyen bir güç olarak ele alınmıştır.

İslamiyet’ten önce Türkler sakallarını kesmişler bıyık bırakmışlardır. İslamiyet’in kabulünden sonra ise sakal bırakmak sünnet olduğu için sakal toplum hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. “İslamiyet’ten önce gerek İslamiyet’ten sonra sakal, şekli, rengi, uzunluğu

kısalığı, gürlüğü, seyrekliğiyle hem belli bir statü göstergesi hem de bir cezalandırma/ödüllendirme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır” (Alan, 2023: 298)

Kutadgu Bilig’de “Düşmanlarını kendine kul yapmak istersen, saf altın dök ve onların sakalını eline al” ifadesinde yer alan *sakalını eline almak* bir kişi üzerinde tam hâkimiyet kurmak anlamında kullanılmıştır (Arat, 2008: 739). Ayrıca Kutadgu Bilig’de tasvir edilen komutanın vasıflarından biri heybetli ve saçı sakalı düzgün olmalıdır” (Yaylagül Üstünel, 2022: 5-6).

“Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid’in oğlu Şehzade Süleyman Çelebi yeniçeri ağası Hasan Ağa’ya ceza olarak kılıçla sakallarını kestirmiştir” (Bozok, 2023: 283).

6. *Evi yanar, türkü çağırır, deli midir bilmem ne; kalemsiz de yazı yazar, kâtip midir bilmem ne? (Salyangoz)*

Türküler, Türk kültürünün en önemli unsurlarından biridir. Türküler halkın yaşadığı olayların neticesinde bir âşık tarafından vücuda getirilmiş ürünlerdir. Türkü çağırma kültürümüzde bir değer olarak bugün de yaşamaktadır. Metnin kurgusunda türkü çağırmaya yer verilmesi bu değerın öğretilmesine ve yaşatılmasına katkı sunmaktadır.

7. *Yeşildir filiz gibi / yenir içi ceviz gibi / duvağını çekersin / gelinlik bir kız gibi. (Marul)*

“Düğünlerin ritüellerinden biri olan duvak çiftlerin karı-koca olması, gelinin bakireliğini ispat etmesi için tertip edilen bir törendir. Ancak İslamiyet’le birlikte duvak genç kızlığın, bekaretin sembolü sayılmıştır” (Köse, 2003: 93-94). Duvak, günümüzde ise daha çok gelinin yüzünü örttüğü ince tül örtüdür. Bu örtüyü sadece damat açabilir. Duvağın anlamı değişse bile düğünlerde yer alan bir değer olarak yaşamaya devam etmektedir. Cevabı marul olan bilmece de marulun yapraklarının benzetildiği bir obje olarak yer almıştır.

Evrensel değerler

1. *Bağırırken dinler, susarken söyler (Aksiseda yankı)*

İnsanların konuşurken dinlenmesi, onlar sustuktan sonra da konuşulmaya başlanması bir adabımuaşeret kuralıdır. Bilmece metni bu görgü kuralı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Hem yankı kavramı hem de ahlaki bir değer öğretilmeye çalışılmıştır. Görgü kuralının altında yatan değerlerden biri karşımızdaki insana saygı göstermektir.

Metin aynı zamanda empati yapmanın önemini vurgular. Çünkü yankı, önce konuşanı dinler ve söylediklerini aynı şekilde ona yansıtır. Yankı cevabı ise bir ayna gibi düşünülebilir. Eğer olumlu şeyler söyleyip olumlu tepkiler almak istiyorsak insanlarla konuşurken tatlı dilli ve saygılı olmalıyız. Çünkü güzel konuşmak ve saygılı olmak toplum hayatında önem verilen değerlerdir.

Ayrıca söz gümüşse sükût altındır, az söyle çok dinle ve iki dinle bir söyle gibi atasözleri toplumda dinlemeye ne kadar kıymet verildiğini gösterir. Bu durum sadece atasözlerinde değil diğer edebî türlerden biri olan bilmece aracılığıyla da öğretilmeye çalışılmıştır. Bilmece metninde de dinleme konusuna dikkat çekilmektedir.

2. *Yol üstüne yoğurt dökülmüş / silerim çıkmaz, süpürürüm çıkmaz. (Ay ışığı)*

Temizlik Türk toplumunda hem millî hem de dinî bir değer olarak her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Temizlik bireyin kendisiyle başlar ve çevresiyle devam eder. Türk toplumunda birey sadece kendisini değil çevresini de temiz tutmaya özen göstermiştir. Metnin kurgusunda çevrenin temiz olması ayın ışığı olarak görülerek bu değere atıf yapılmıştır.

3. *Tarlada biter, makine bükür / sabah sabah / yüzünü öper. (Havlu)*

Bilmece metninde havlunun üretim aşamalarından bahsedilmiş ardından kullanımı değinilmiştir. Bu kurguda, kavramın oluşumunda bir emek olduğu sezdirilmiştir. Aynı zamanda emek verilen bir şeye saygı duyulması gerektiği de telkin edilmektedir. Kültürümüzde sabah uyanınca ilk yapılan iş ellerin ve yüzün yıkanmasıdır. El yüz yıkandıktan sonra ıslak kalmaması için havlu ile kurulandır. Bu alışkanlık Türk kültüründe kişisel temizliğe verilen değeri göstermektedir.

Havlu cevaplı bilmecenin kurgusu hem emek verme hem de temizlik olmak üzere iki değer üzerine kurgulanmıştır.

4. *Edepsizler sokağa atar, edepiler yağlığa sarar da cebine kor. (Tükrük)*

Türk toplumunda temizlik bireyin kişisel temizliği ile başlar ve çevresini temiz tutmayla devam eder. Bu sayede hem birey hem de çevre temiz tutulmuş olur. Temizlik değerinin toplumda bu kadar benimsenmesinin arkasında hem millî hem de dinî değerlerin önemli bir yeri vardır.

Metinde eskicil öge yağlık yani mendil ifadesi geçmektedir. Yere tükürmek yerine bunun mendile sarılıp cebe konulması temizlik değerinin Türk toplumunda eskiden beri devam

ettiğini göstermektedir. Doğaya olan saygı ve doğayı koruma algısı; Türklerin eski inanışlarından biri olan tabiat kültürünün olması ve bunun İslamiyet’i kabulle beraber toplumda varlığını artırarak devam etmiştir.

5. *Kat kat açılır, kokusundan kaçılır. (Sarımsak / Soğan)*

Toplum hayatında insanlara rahatsızlık vermemek önemli değerlerinden biridir. Bu rahatsızlığa örnek olarak; gürültü yapmak, insanların haklarını gasbetmek, insanları rahatsız edecek şekilde oturmak ve toplu ortamlarda ağız veya kıyafet kokusuyla insanları rahatsız etmek verilebilir.

Cevabı sarımsak ve soğan olan bilmece metninin kurgusunda bu iki sebzenin kokusuna değinilmiştir. Bu koku, çevremizdeki insanları rahatsız edebilir.

Metinlerin incelenmesi sonucunda selam verme, eve ayakkabıyla girilmemesi, cepte mendil taşınması, lakap takma, kardeşlik, yoldaşlık, bayram, bayram, barışmak, misafirlik, askerlik ve bayrak gibi millî değerler tespit edilmiştir.

Kardeşlik ve yoldaşlık gibi iki kavramın cevabı gökyüzünde bulunan ay bilmecesinin kurgusunda geçmesi kardeşliğin ve arkadaşlığın Türk toplumunda çok yüce iki değer olduğunu göstermektedir.

Asker, paşa ve askere gitmek ifadelerin metinlerin kurgusunda yer alması askerlik değerinin toplumda benimsetilmesi amacıyla kullanıldığını göstermektedir.

Manevi değerler; farz, sünnet, haram, helal, hikmet, dua, ahiret inancı, hac, hacı, ramazan ve oruçtur. Ahlaki değer olarak bilmece metinlerinde sır saklamaya yer verilmiştir. Kültürel değerler, nikâh, ilim, el öpmek, sakal, türkü ve duvaktır. Evrensel değerler; karşımızdaki insana saygılı olma, o konuşurken dinleme, susunca konuşma, çevre temizliği, emek verme ve kişisel temizlik ve çevreye rahatsızlık vermemektir.

Sonuç

Çalışmada sözlü kültür ürünlerinden olan bilmecelerdeki değerler incelenmiştir. Bilmece ve diğer halk edebiyatı ürünlerini değerler açısından inceleyen çalışmaların çoğalması alan yazınına katkı sağlayacak ve bu türlerdeki toplum hayatına ait kültürel izlerin ortaya çıkarılması sağlanacaktır.

Değerleri toplum kendisi üretir ve bunları, somut ya da soyut biçimde dil aracılığıyla gelecek nesillere aktarır. *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı eserde değerlerin doğrudan ve dolaylı

olarak yer aldığı tespit edilebilen bilmece sayısı 61'dir. Bunlardan 17'si millî, 30'u manevi, 2'si ahlaki, 7'si kültürel ve 5'i de evrensel değerleri içermektedir. Bu yönü bilmecelerin basit ve sadece çocuklar için değil, kavram öğretiminin yanında kültürlenme ve değerler eğitimine de katkı sunduğunu göstermektedir.

Bilmece metinlerinde değerler eğitimi açısından yoğunluğu manevi değerler oluşturmuştur. Bu durumu, Türk toplumunun bilmecede işlenen konuya verdiği ehemmiyetin bir göstergesi olarak ele almak gerekir. Toplum gözünde dinî eğitime dair kitabî kurallar örgün eğitimle öğretilirken bunun yanında öğretilmek istenen kavramın edebi ürünler vasıtasıyla pekiştirilmesi de söz konusudur. Bilmece metinlerinde dinî değerlere daha fazla yer verilmesinin sebeplerinden biri de Türk toplumunun bu husustaki dikkati ve kültürel değer yargıları bakımından öncelediği konu başlıklarından biri olmasını yansıtır.

Evrensel değerlerin kapsamında yer alan kişisel temizlik ve çevre temizliği metinlerde vurgulanan diğer konu başlıklarından biridir. Temizliğin imandan geldiği ahkamı üzere temizliğin bireyde başlayıp çevreye kadar uzanması temizlik anlayışının çok boyutlu olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Başka bir deyişle çevre temizliği de toplumda önemli bir yer tutmaktadır.

Öğrencilerin Türk edebiyatına ait eserlerden biri olan bilmeceler aracılığıyla millî, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları için öğretim programlarında bilmecelere gereğince yer verilmesi gerekmektedir. Çünkü bilmeceler, değerlerin içselleştirilerek öğrenilmesine yardımcı olacak kurgudur. Bilmecelerin özellikleri bakımından şiirsel yapısı, zihinsel süreci aktif kılan yanları ve eğlendirirken düşündürme gibi yönleri bunu desteklemektedir. Ancak mevcut ortaöğretim kitapları incelendiğinde bilmece türüne hem tür olarak hem de öğrenmede hazırbulunuşluğu görme ve öğrenme girişlerin öğrencilerin kavramlara hazırlanmasında yeterince yer verilmediği gözlemlenmiştir. Karahanlılar Dönemi'nden itibaren varlığı bilinen ve toplumun yüzyıllardır süregelen bir birikiminin eseri olan bilmecelere öğretim programlarında yer verilmesi öğrencilere değerlerin aktarımı konusunda katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Akbaş, O. (2004). *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının (Değerlerinin) İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Aktepe, V. (2010). *İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Yardımseverlik Değerinin Etkinlik Temelli Öğretimi ve Öğrencilerin Tutumlarına Etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Alan, S. (2023). Tarihî Türk Dillerinde ‘Sakal’ Kavramı ve Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Old Turkic Studies*, 7(2), 293-328.

Avcı, N. (2013). Hilmi Ziya Ülken’de Muhafazakârlığın Temeli: Bilgi ve Değer. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 9(36), 101-115.

Başgöz, İ. & Tietze, A. (1999). *Türk Halkının Bilmeceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bozok, E. (2023). Türk kültüründe bir ceza söylemi olarak sakal kesmek ifadesi. Ü. Çevik Şavk vd. (Ed.) *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Süer Eker Çağdaş Türkolojinin İzinde içinde* (s. 277-290). Ankara: Grafiker Yayınları.

Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Dalkesen, N. (2015). Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Kültüründe Geyik Kültü. *Milli Folklor*, 14(106), 58–70.

Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Efendioğlu, M. (1944). Selam Maddesi, İslam Ansiklopedisi içinde, (c. 36, ss. 342-343) İstanbul: Maarif Matbaası.

Güngör, E. (1993). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Karaman, H. vd. (2006). *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları.

Köse, N. (2003) Türk Düğünlerinde Gerdek Sonrası Duvak Geleneği, *Milli Folklor*, 8(60), 92-109.

Millî Eğitim Bakanlığı (2023). Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi 10 Sınıf Ders Kitabı. <https://www.mebkaynak.com/category/turkdl>, (Erişim Tarihi 12.05.2025).

Millî Eğitim Bakanlığı (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni. (<https://mufredat.meb.gov.tr/>) (Erişim Tarihi 12.05.2025)

Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Arat, R. R. (2008). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Sayın Alsan, Ş. & Akın S. (2020). Türk Kültür ve Sanatında Geyik Sembolizmi. *Ulakbilge*, 45 s. 215-226.

Şahin, H. (2018). *Yahya Kemal Beyatlı'nın Eserlerindeki Değerler ve Bu Değerlere Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Şahin, M., (2021). Değerlerin Tanımı ve Sınıflandırılması. *Toplum ve Kültür Bağlamında Karakter ve Değerler Eğitimi* (ss.41-62), Ankara: Pegem Akademi.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

Yaylagül Üstünel, Ö. (2022). Kutadgu Bilig'de Harp Algoritması. E. Bozok, A. M. Şahin, U. Işık, M. Yıldız & H. Körpe (Ed.), *Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (ss. 5–10). Ankara: Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Human beings are social creatures; therefore, they live within a community. Social life has its own unique rules, and these rules are shaped by the values of the society. Everything is perceived through these values. While values regulate the life of society, they also contribute to the development of shared attitudes and behaviors among individuals.

The concept of value was first addressed in the social sciences by Thomas and Znaniecki. Values differ from one society to another. A value that is regarded as positive in one society may be perceived differently in another. Due to this variable nature of values, different classifications have been proposed.

As determinants of social life, values are taught to children and young people both formally and informally, and efforts are made to transmit them to future generations. Value education begins at the preschool level, that is, in the family. Families try to teach their children

values that will positively develop their emotions, thoughts, and behaviors. In formal education, the goal is not only to improve cognitive development but also to teach national, religious, universal, human, individual, and social values. These values may be integrated into education programs either directly or indirectly.

In the Common Text of the Türkiye Century Education Model Curriculum, values such as justice, family unity, diligence, friendship, sensitivity, honesty, aesthetics, privacy, compassion, humility, freedom, patience, healthy living, respect, love, responsibility, frugality, cleanliness, patriotism, and helpfulness are included.

Values are abstract concepts and can be taught through literary works such as novels, stories, tales, anecdotes, and riddles.

This study aims to identify the values embedded in the riddles included in the book *Turkish Folk Riddles*. A qualitative research method—content analysis—was employed. Riddles in the book were reviewed, and the values within them were examined through document analysis to create a research model.

In this study, values are categorized under the following five main groups, with aesthetic, scientific, political, and economic values considered within the scope of universal values:

1. National values
2. Spiritual values
3. Moral values
4. Cultural values
5. Universal values

Various factors contribute to the formation of values. One such factor is oral cultural products, which build a bridge between the past and the future and transmit traditions and customs to new generations. Riddles, a genre that has become anonymous over time, have been preserved in the collective memory and passed down from generation to generation. As oral cultural products, riddles contain elements related to the value education of the society from which they originate.

The riddle texts from *Turkish Folk Riddles* were reviewed, and the values within them were analyzed thematically. Selection criteria for the riddles included topicality, cultural

content, reflection of traditions and customs, and societal prevalence. The primary source of data was *Turkish Folk Riddles*, compiled by İlhan Başgöz and Andreas Tietze, which comprehensively considers prior works. Document analysis was conducted.

First, data were thematically categorized through descriptive analysis, followed by content analysis. In content analysis, similar data were grouped under specific themes and written in a way that the reader could easily understand and interpret.

National values were determined by coding expressions reflecting the historical, cultural, social, and traditional characteristics of the Turkish nation. Spiritual values were formed by coding concepts related to Islam and the general beliefs of the society. Moral values were classified through coding of socially accepted and appropriate behaviors. Cultural values emerged through codes reflecting lifestyle, identity, and worldview. Universal values were formed by coding concepts accepted by all of humanity.

As a result of the analysis, national values such as greeting, not entering the house with shoes, carrying a handkerchief in the pocket, avoiding nicknames, brotherhood, companionship, holidays, reconciliation, hospitality, military service, and the flag were identified.

The inclusion of concepts such as brotherhood and companionship in a riddle whose answer is the moon illustrates how highly Turkish society regards these values. Expressions such as soldier, pasha, and going to the army indicate that the value of military service is being emphasized and internalized through the structure of the riddles.

Spiritual values include concepts such as *fard*, *sunnah*, *haram*, *halal*, wisdom, prayer, belief in the afterlife, pilgrimage, pilgrim, Ramadan, and fasting. The concept of keeping secrets appears as a moral value in riddle texts. Cultural values include marriage, knowledge, hand-kissing, beards, folk songs, and bridal veils. Universal values include being respectful to others, listening when others speak, speaking after someone finishes, environmental cleanliness, labor, personal hygiene, and not disturbing others.

This study examines the values found in riddles as oral cultural elements. Increasing the number of studies that investigate riddles and other folk literature from a value-based perspective will contribute to the literature and reveal cultural traces of societal life.

Values are produced by society and transmitted to future generations through language, either in concrete or abstract forms. In *Turkish Folk Riddles*, 61 riddles were identified as containing values either directly or indirectly: 17 national, 30 spiritual, 2 moral, 7 cultural, and

5 universal. This shows that riddles are not merely simple entertainment tools for children but also contribute to concept teaching, cultural learning, and value education.

The dominant presence of spiritual values in riddle texts demonstrates the importance Turkish society places on the religious content of riddles. While religious rules are taught formally in structured education, desired concepts are also reinforced through literary works. The emphasis on religious values in riddles reflects the cultural sensitivity and priorities of Turkish society.

Personal and environmental cleanliness, categorized under universal values, are among the frequently emphasized topics in the texts. According to the belief that cleanliness is part of faith, the fact that cleanliness starts with the individual and extends to the environment shows that the concept is considered multidimensional. In other words, environmental cleanliness holds an important place in society.

To help students understand national, spiritual, moral, cultural, and universal values, riddles—as one of the works of Turkish literature—should be appropriately integrated into educational curricula. Riddles, with their poetic form, cognitive stimulation, and entertaining yet thought-provoking structure, support the internalization of values. However, current secondary school textbooks provide insufficient representation of riddles both as a literary genre and as introductory activities to enhance students' readiness for learning. Including riddles in curricula, whose existence dates back to the Karakhanid period and which are the result of centuries of cultural accumulation, will contribute to the transmission of values to students.

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATUR

Cilt 1 Sayı 1 (2025)

kasgarlimahmud.org

2018 PROGRAMINA GÖRE 9. SINIFLARIN İSİM-SIFAT
TÜRLERİNDEKİ GELİŞİMLERİNİN İNCELENMESİ (NİĞDE
ÖRNEĞİ)¹

*An Investigation Of 9th Grade Students' Development in Noun and Adjective Categories
According to The 2018 Turkish Language and Literature Curriculum (The Case Of Niğde)*

Öğr. Gör. Savaş Koldanca, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkçe Öğretimi
Uygulama ve Araştırma Merkezi, savaskoldanca@ohu.edu.tr

Prof. Dr. Gülcan Çolak, Emekli Öğretim Üyesi, gulcancolak@gmail.com

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 14.05.2025

Kabul Tarihi: 16.05.2025

Yayın Tarihi: 30.06.2025

Atıf

Koldanca, S. (2025).
2018 Programına Göre
9. Sınıfların İsim-Sıfat
Türlerindeki Gelişimlerinin
İncelenmesi (Niğde Örneği).
*Kâşgarlı Mahmud Dil ve
Edebiyat Dergisi*, 1 (1), 43-
60.

Öz

Bu çalışma, 2018 Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı doğrultusunda 9. sınıf öğrencilerinin sözcük türleri konusundaki gelişimlerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada özel olarak isim ve sıfat türlerine odaklanılmış, farklı lise türlerinden seçilen öğrencilere öntest ve sontest uygulanarak başarı düzeyleri ölçülmüştür. Araştırma, dil bilgisinin öğrenimindeki sorunları, bu sorunların öğrencilerin dil becerilerine olan etkisini ve öğretmenlerin bu konudaki deneyimlerini ele alarak mevcut öğretim programının etkililiğini değerlendirmektedir. 2018 Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'na göre dil bilgisi konularının öğretiminde kullanılan sezdirme yönteminin uygulanması öğrencilerin temel eğitimde edindikleri dil bilgisi öğretiminin yeterli olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmada mevcut öğretim programının dil bilgisi öğretimi yeterince desteklemediği, dil bilgisi konularının ortaokulda işlendiği ve buna bağlı olarak bilindiği varsayılarak metin üzerinden uygulama yoluyla işlenmesinin yeterli olmadığı görülmektedir. Nicel verilerin analizinde Wilcoxon ve Kruskal-Wallis H testlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Fen ve Anadolu liselerinde öğrenme düzeyleri anlamlı şekilde artarken meslek liselerinde gelişim sınırlı kalmıştır. Öğrencilerin sıfatlarla ilgili kavramlarda daha fazla zorlandığı gözlemlenmiştir. Bu durum, dil bilgisi öğretiminin öğrenci düzeyine göre farklılaştırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

¹ Bu çalışma Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı bünyesinde Prof. Dr. Gülcan Çolak danışmanlığında hazırlanan "2018 Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programına Göre 9-10-11. Sınıfların Dil Bilgisi Konularındaki Başarı Düzeylerinin ve Gelişimlerinin Belirlenmesi (Niğde İli Örneği)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili ve Edebiyat. Sözcük Türleri. İsim. Sıfat. Öğretim Programı.

Abstract

This study aims to assess the development of 9th-grade students in the topic of word classes within the framework of the 2018 Secondary Education Turkish Language and Literature Curriculum. The research specifically focuses on the categories of nouns and adjectives. Pre-tests and post-tests were administered to students selected from different types of high schools in order to measure their achievement levels. The study evaluates the effectiveness of the current curriculum by addressing problems encountered in grammar learning, the impact of these issues on students' language skills, and the experiences of teachers regarding this subject.

According to the 2018 curriculum, the inductive method used in the teaching of grammar assumes that students have already acquired sufficient knowledge of grammar during primary education. However, this study reveals that the curriculum does not adequately support grammar instruction, as it presumes prior knowledge from middle school and emphasizes application through texts rather than explicit instruction.

In the analysis of quantitative data, the Wilcoxon Signed-Rank Test and the Kruskal-Wallis H Test were employed. The findings indicate that students in Science and Anatolian high schools demonstrated statistically significant improvement, whereas the progress in vocational high schools remained limited. It was also observed that students struggled more with concepts related to adjectives. These results highlight the need for differentiated grammar instruction tailored to students' proficiency levels.

Key Words: Turkish Language and Literature. Word Classes. Noun. Adjective. Curriculum.

1. Giriş

Dil öğretiminin temel taşlarından biri olan dil bilgisi eğitimi, bireylerin ana dillerini doğru, akıcı ve bilinçli bir şekilde kullanabilmeleri açısından hayati önem taşır. Özellikle sözcük türlerinin öğretimi; öğrencilerin okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerilerinin gelişiminde kilit rol oynayan bir unsurdur. Sözcüklerin türlerine göre doğru şekilde tanımlanabilmesi ve kullanılabilmesi, yalnızca dil bilgisi başarısını değil aynı zamanda genel dil hâkimiyetini de önemli ölçüde etkilemektedir.

2018 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından uygulamaya konulan Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı, öğrencilerin dilsel becerilerini metin merkezli bir

yaklaşım ve sezdirme yöntemi kullanarak geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu programda 9. sınıf düzeyinde temel dil bilgisi kazanımları arasında yer alan sözcük türleri konusu, öğrencilerin akademik gelişimini doğrudan etkileyen önemli bir öğrenme alanı olarak karşımıza çıkar. Ne var ki uygulama sürecinde yapılan gözlemler ve araştırmalar, öğrencilerin sözcük türlerini ayırt etmede çeşitli zorluklar yaşadığını ortaya koymaktadır. Öğrencilerin isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç ve ünlem gibi temel sözcük türlerini birbirleriyle karıştırdıkları, bu konuda sistematik hatalar yaptıkları görülmektedir. Bu durum, sözcük türleri öğretiminin etkinliği konusunda yeni araştırmalar yapılmasını zorunlu kılar.

Çalışma, 2018 Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı kapsamında 9. sınıf öğrencilerinin sözcük türlerinden isimler ve sıfatlar konusundaki akademik performanslarını ve öğrenme süreçlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öğrencilerin hangi sözcük türlerini öğrenmede daha başarılı oldukları, hangi türlerde zorlandıkları ve bu konudaki gelişim eğilimleri detaylı olarak analiz edilmiştir. Niğde ilindeki farklı liselerde öğrenim gören 9. sınıf öğrencileriyle sınırlandırılan bu çalışma, programın uygulanma sürecine ışık tutacak veriler sunmayı ve dil öğretimine katkı sağlayacak öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir.

2. 2018 Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Programında Dil Bilgisi Öğretimi

Türk eğitim sisteminde 2005 yılında gerçekleştirilen köklü değişiklikler sonucunda, dil ve edebiyat öğretimi "Dil ve Anlatım" ile "Türk Edebiyatı" başlıkları altında iki farklı alan olarak yapılandırılmış. Bu dönemde uygulanan program, metin odaklı bir pedagojik yaklaşım benimseyerek yazınsal eserlerle öğretici metinleri müfredatın merkezine yerleştirmiştir. Ancak 2015 yılında yürürlüğe giren revize programla birlikte, on yıl boyunca ayrı şekilde işlenen bu iki alan yeniden bütünleştirilerek geleneksel "Türk Dili ve Edebiyatı" çatısı altında birleştirilmiştir. Güncellenen müfredatla, tür temelli bir eğitim modelini esas alarak dil becerileri ile edebî birikimin entegre bir şekilde kazandırılması hedeflenmiştir. Bu dönüşüm, dersin içerik ve uygulama stratejilerini yeniden şekillendiren kapsamlı bir değişim olarak kabul edilmektedir.

2018 Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nda yer alan "Öğretim Programında Dikkat Edilecek Hususlar" başlığı altında verilen 5. maddedeki "Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde dil bilgisi çalışmaları, öğrencilerin temel eğitimden edindikleri bilgilerden hareketle ünitelerdeki ilgili metinler üzerinde yaptırılacaktır. Konu anlatımına girilmeyecektir. Temel eğitimde görmüş oldukları konulara yönelik olarak gerektiğinde

hatırlatma amaçlı kısa açıklamalar yapılabilir.”² şeklindeki açıklama, öğrencilerin ortaokul müfredatında yer alan dil bilgisi teorik bilgileri edinmiş olmalarını ve metinler üzerinde sezdirme yöntemiyle dil bilgisi öğretiminin gerçekleştirilmesini önerir.

Programda yer alan ünite, süre ve içerikler tablosu; “Okuma”, “Yazma” ve “Sözlü İletişim” olmak üzere üç sütun hâlinde düzenlenmiştir. Dil bilgisi konuları, üç sütunluk tablonun altındaki yatay sütunda belirtilmiştir. Verilen tabloların alt başlıkları detaylı bir şekilde yazılmışken dil bilgisi öğretimi ile ilgili tek açıklama ise “Metinden hareketle dil bilgisi çalışmaları yapar.” (MEB, 2018: 22) şeklindedir.

3. Sözcük Türlerinin Öğrenilmesine İlişkin Bilişsel ve Dilsel Süreçler

Sözcük türlerinin öğrenilmesi, dil öğreniminde hem bilişsel hem de dilsel süreçlerin bir arada işlendiği karmaşık bir öğrenme alanıdır. Bu süreçte öğrencilerin, sözcükleri işlevlerine göre sınıflandırması, anlamlandırması ve kullanabilmesi beklenmektedir. Sözcük türleri, sözcüğün cümledeki görevine, anlamına ve biçimsel özelliklerine göre sınıflandığı için kavramsal düzeyde ayırım yapabilme becerisi gerektirir. Türkçe öğretiminde sözcük türlerinin kavratılması, öğrencilerin dilin yapısını anlamaları ve doğru kullanmaları açısından temel bir beceridir. Ancak öğrenciler, sözcük türleri içinde özellikle isim ve sıfat konularında sıklıkla öğrenme güçlükleri yaşarlar. Bu güçlüklerin temelinde, genellikle biçim-anlam işlevi arasındaki ilişkiyi kuramama, bağlamı dikkate almadan değerlendirme, kavramlar arası ayırımı netleştirememesi gibi bilişsel nedenler yer almaktadır (Demirel, 2013).

Bilişsel süreçler bağlamında, öğrencilerin önce sınıflandırma, ayırt etme ve genelleme yapabilme becerileri gelişmiş olmalıdır. Sözcüğün isim mi, fiil mi yoksa zamir mi olduğunu öğrencinin anlayabilmesi için hem dilsel kuralları bilmesi hem de bunları farklı bağlamlarda uygulayabilmesi gerekmektedir. Özellikle kavramsal karışıklıkların sık yaşandığı sözcük türleri (zamir-sıfat, edat-bağlaç ayırımı) soyut düşünme becerisi gelişmemiş öğrenciler için daha zorlayıcı olabilmektedir (Günay, 2007).

İsim ve sıfat gibi türlerin öğretiminde sözcüklerin yalnızca tanımıyla yetinmek, soyutlama becerisi gelişmemiş öğrenciler için yetersiz kalmaktadır. Bunun yerine, bağlam içinde çok sayıda örnek verilerek her sözcüğün cümle içi görevine odaklanılabilir. Örneğin:

²<https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=353&ysclid=mcgge53nwc220656352>
(Erişim Tarihi: 15.03.2025)

- “Tatlı çocuk uyuyor.” → “tatlı” sıfat
- “Tatlıyı çok severim.” → “tatlı” isim

Bu bağlam karşılaştırmaları öğrencilerin zihinsel kategoriler oluşturmasını kolaylaştırır (Güneş, 2014).

Ayrıca öğretim sürecinde kullanılan anlam temelli ve bağlam temelli yaklaşımlar, öğrencilerin sözcük türlerini işlevsel olarak öğrenmelerine katkı sağlamaktadır. Sözcük türlerini sadece tanımsal değil, kullanım yollarıyla öğretmek, öğrenme sürecini bilişsel olarak desteklemektedir (Kavcar, Oğuzkan ve Sever, 1995).

4. 9. Sınıf Öğrencilerinin Sözcük Türleri ile İlgili Gelişimlerinin İncelenmesi

Çalışmada, 2018 Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nda yer alan kazanımlar temel alınarak geliştirilen açık uçlu dil bilgisi soruları, Niğde ilinin farklı sosyokültürel yapılarını yansıtan Merkez, Çamardı ve Ulukışla ilçelerindeki ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 9. sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Çalışmanın temel hedefi, öğrencilerin dil bilgisi yeterlilik düzeylerini objektif ölçütlerle değerlendirmek, bölgesel farklılıkların öğrenme çıktıları üzerindeki etkisini analiz etmek ve elde edilen bulgular ışığında hem sınıf içi öğretim süreçlerini iyileştirmeye yönelik öğretmenlere pratik öneriler sunmak hem de müfredat geliştirme çalışmalarına katkı sağlayacak politika önerileri üretmektir.

5. Araştırmanın Amacı

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 2018 Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Programı'nda, öğrencilerin dil bilgisi konularına yönelik bilgileri ilkokulda ve ortaokulda edindikleri belirtilmekte ve metinler üzerinde sezdirme yöntemiyle yapılacak çalışmalarla da dil bilgisi öğretiminin uygulanması önerilmektedir. Bu çalışmada, öğrencilerin temel eğitimden edindikleri dil bilgisi yeterliliklerini ve gelişim düzeylerini ölçmek amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda öğrencilere, belirtilen dil bilgisi konuları henüz işlenmeden ve dönem sonunda ilgili konular işlendikten sonra aynı içerik ve şekildeki farklı sorulardan oluşan anketler uygulanmıştır. Bu yöntemle öğrencilerin hem hazırbulunuşluk seviyeleri hem de ilgili konular işlendikten sonraki gelişim düzeyleri tespit edilmeye ve farklı okul değişkeninde yorumlanmaya çalışılmıştır.

6. Araştırmanın Problemleri

2018 Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nda yer alan dil bilgisi kazanımları, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Ancak bu kazanımların 9. sınıf öğrencileri tarafından ne ölçüde edinildiği konusunda yeterli veri bulunmamaktadır. Bu durum, öğretim programının uygulanabilirliği ve etkililiği açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma, özellikle şu alt problemleri incelemeyi hedeflemektedir:

a) Öğrencilerin isimleri ve sıfatları tanıma, ayırt etme ve işlevlerini belirleme becerileri, konuların öğretim sürecine dâhil edilmesinden önce hangi düzeydedir? Öğrencilerin bu konulardaki ön bilgi düzeyleri nedir?

b) Hatırlatma ve sezdirme teknikleriyle desteklenmiş öğretim süreci sonrasında, öğrencilerin isim ve sıfat türlerini tanımlama, örnekleme ve metin içinde işlevsel olarak kullanma becerilerinde ne düzeyde bir gelişim gözlemlenmiştir?

c) Ortaöğretim dil bilgisi eğitiminin başlangıç ve ilerleyen aşamalarında, öğrencilerin isim ve sıfat gibi temel sözcük türlerindeki akademik performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmakta mıdır?

7. Yöntem

Araştırmanın problemlerini yanıtlayabilmek için niceliksel araştırma yöntemi kullanılmış ve öğrencilere açık uçlu soru uygulanması yoluyla tarama araştırması gerçekleştirilmiştir. Betimsel tarama yöntemi, bireylerin veya olayların mevcut durumlarını tanımlamak, açıklamak ve yorumlamak amacıyla kullanılan bir araştırma yöntemidir (Creswell ve Poth, 2018). Katılımcıların dil bilgisi konularındaki durum ve gelişimlerini belirlemek için betimsel tarama yöntemi kullanılan bu çalışmada, grup üzerinde yapılan ölçümlerle değişimi ortaya koymayı amaçlayan öntest-sontest yarı deneysel desen kullanılmış olup yarı deneysel desenler, araştırmacının deneysel kontrolü tam olarak sağlayamadığı, ancak müdahale öncesi ve sonrası ölçümlerle değişkenler arasındaki farkı inceleyebildiği desenlerdir (Karasar, 2012).

Araştırmanın evrenini, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı liselerde 2021-2022 eğitim-öğretim yılı itibarıyla Niğde il merkezinde ve ilçeleri olan Çamardı ve Ulukışla'da yer alan resmi ortaöğretim kurumlarında öğrenim görmekte olan 9. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Niğde ili sınırları içerisinde yer alan Atatürk Anadolu Lisesi, Niğde Fen Lisesi, Ulukışla Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi, Çamardı Şehit Muttalıp Soylu Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Niğde Güzel Sanatlar Lisesi'nde öğrenim gören 9. sınıfta bulunan öğrenciler arasından belirlenen katılımcılar oluşturmaktadır.

Araştırmada katılımcılardan elde edilen verilerin analizinde nicel veri çözümleme yöntemlerinden faydalanılmıştır. Uygulanan analizler, SPSS 25.0 istatistik yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel teknikler olan frekans, yüzde, minimum ve maksimum değerler, aritmetik ortalama ile standart sapma değerleri kullanılmıştır. Verilerin dağılım özelliklerinin incelenmesinde Kolmogorov-Smirnov normallik testi uygulanarak puanların normal dağılım gösterip göstermedikleri belirlenmiştir. Normal dağılım göstermeyen değişkenler için, bağımlı iki grup arasındaki farkın analizinde Wilcoxon işaretli sıralar testi, ikiden fazla bağımsız grup karşılaştırmalarında ise Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Anlamlı farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla ise Bonferroni düzeltilmeli çoklu karşılaştırma testi uygulanmıştır.

Çalışmada Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 2018 Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Programı'na göre öğrencilerin hazırbulunuşluk ve dönem sonu durumlarına göre 72 yarı yapılandırılmış açık uçlu sorulardan oluşan form uygulanmıştır. Katılımcının demografik bilgilerini içeren kısa bir katılımcı bilgi formu hazırlanmıştır. Daha sonrasında ise yarı deneysel desen yöntemine göre 9. sınıflara birinci dönem başında programda yer alan dil bilgisi konularına göre öntest uygulanmış ve öğrencilerin bu konular ile ilgili seviyeleri ölçülmüştür. Yine aynı öğrenci grubuna birinci dönem sonu aynı dil bilgisi konularına göre sontest uygulanmış ve öğrencilerin programda yer alan sezdirme yöntemine göre ders işlendikten sonraki seviyeleri karşılaştırmalı bir şekilde verilmiştir.

8. Bulgular ve Yorum

Çalışmaya katılan öğrencilere ait genel bilgiler aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1: Çalışmaya Katılan 9. Sınıf Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler		N	%
Cinsiyet	Kadın	91	53,2
	Erkek	80	46,8
Okul	Niğde Fen Lisesi	38	22,2
	Atatürk Anadolu Lisesi	46	26,9
	Güzel Sanatlar Lisesi	25	14,6
	Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi	26	15,2
	Ulukışla Meslek Lisesi	11	6,4
	Çamardı İmam Hatip Lisesi	25	14,6
İlçe	Merkez İlçe	109	63,7
	Ulukışla	37	21,6

	Çamardı	25	14,6
Toplam		171	100,0

Tablo 1’deki cinsiyet-oran dağılımları incelendiğinde 9. sınıf katılımcıların %53,2’sinin kadın, %47,5’inin erkek olduğu görülmektedir. 9. sınıf katılımcıların okulları incelendiğinde, %22,2’sinin Niğde Fen Lisesi, %26,9’unun Atatürk Anadolu Lisesi, %14,6’sının Güzel Sanatlar Lisesi, %15,2’sinin Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi, %6,4’ünün Ulukışla Meslek Lisesi, %14,6’sının Çamardı İmam Hatip Lisesi olduğu görülmektedir. 9. sınıf katılımcıların ilçe dağılımları incelendiğinde, %63,7’sinin Merkez ilçe, %21,6’sının Ulukışla, %14,6’sının Çamardı olduğu görülmektedir.

9. sınıf katılımcıların sosyo-demografik özellikleri açısından bazı belirgin eğilimler bulunmaktadır. Kadın katılımcılar az bir farkla erkek katılımcılardan fazladır. Atatürk Anadolu Lisesi’nden ve Niğde Fen Lisesi’nden daha fazla katılım sağlanmıştır. Merkez ilçeden gelen katılım oranı diğer ilçelerden çok daha yüksektir.

Tablo 2: 9. Sınıf Katılımcıların İsim Kategorisindeki Puanlarının Okullar Arası ve Okullar İçi Karşılaştırılması

	1.Dönem Başı Puanı			1.Dönem Sonu Puanı			Wilcoxon	p
	M	Ort	SS	M	Ort	SS		
Niğde Fen Lisesi	17,50	16,32	6,23	20,00	20,39	4,25	-2,864	0,004*
Atatürk Anadolu Lisesi	5,00	7,72	6,03	25,00	22,28	4,44	-5,879	0,000*
Güzel Sanatlar Lisesi	5,00	4,20	5,14	5,00	8,00	7,07	-2,105	0,035*
Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi	5,00	5,00	5,66	10,00	12,12	6,66	-3,668	0,000*
Ulukışla Meslek Lisesi	5,00	5,91	2,02	0,00	0,00	0,00	-3,127	0,002*
Çamardı İmam Hatip Lisesi	5,00	7,20	4,58	5,00	6,20	6,34	-0,842	0,400
Kruskal Wallis H Testi	60,009			109,978				
P	0,000*			0,000*				
Post-Hoc	1>2,3,4,5,6			1,2>3,4,5,6				

*p<0,05 M: Medyan Ort: Ortalama SS: Standart Sapma

Tablo 2 incelendiğinde 9. sınıf öğrencilerinin okullara göre isim kategorisindeki birinci dönem başı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (p<0,05). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan düzeltilmiş Bonferroni testi sonucunda Niğde Fen Lisesi öğrencilerinin isim kategorisindeki birinci dönem başı puanlarının Atatürk Anadolu Lisesi, Güzel Sanatlar Lisesi, Ulukışla 75. Yıl Anadolu

Lisesi, Ulukışla Meslek Lisesi, Çamardı İmam Hatip Lisesi öğrencilerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Niğde Fen Lisesi öğrencilerinin isim kategorisindeki birinci dönem başı ortalaması 16,32 iken Atatürk Anadolu Lisesi 7,72; Çamardı İmam Hatip Lisesi 7,20; Ulukışla Meslek Lisesi 5,91; Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi 5,00; Güzel Sanatlar Lisesi 4,20 çıkmıştır.

9. sınıf öğrencilerinin okullara göre isim kategorisindeki birinci dönem sonu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan düzeltilmiş Bonferroni testi sonucunda Niğde Fen Lisesi ve Atatürk Anadolu Lisesi öğrencilerinin isim kategorisindeki birinci dönem sonu puanlarının Güzel Sanatlar Lisesi, Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi, Ulukışla Meslek Lisesi, Çamardı İmam Hatip Lisesi öğrencilerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Atatürk Anadolu Lisesi öğrencilerinin isim kategorisindeki birinci dönem sonu ortalaması 22,28 iken Niğde Fen Lisesi 20,39; Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi 12,12; Güzel Sanatlar Lisesi 8,00; Çamardı İmam Hatip Lisesi 6,20 ve Ulukışla Meslek Lisesi 0,00 çıkmıştır.

9. sınıf Niğde Fen Lisesi, Atatürk Anadolu Lisesi, Güzel Sanatlar Lisesi ve Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi öğrencilerinin isim kategorisindeki birinci dönem başı ve dönem sonu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0,05$). 9. sınıf Niğde Fen Lisesi, Atatürk Anadolu Lisesi, Güzel Sanatlar Lisesi ve Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi öğrencilerinin isim kategorisindeki birinci dönem sonu puanlarının isim kategorisindeki birinci dönem başı puanlarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu liselerde eğitim öğretim gören öğrencilerin hazırbulunuşluklarına ek olarak aldıkları eğitimin de etkisiyle dönem sonu ortalamaları dönem başı ortalamalarına oranla artış göstermiştir.

9. sınıf Ulukışla Meslek Lisesi öğrencilerinin isim kategorisindeki birinci dönem başı ve dönem sonu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0,05$). 9. sınıf Ulukışla Meslek Lisesi öğrencilerinin isim kategorisindeki birinci dönem başı puanlarının isim kategorisindeki birinci dönem sonu puanlarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer liselerin aksine Ulukışla Meslek Lisesi öğrencilerinde artış olması beklenirken birinci dönem başı ortalaması 5,91 iken dönem sonu ortalaması 0,00 olmuştur.

Bu durumun nedenleri arasında öğrencinin hazırbulunuşluk seviyesinin düşmesi, çevrenin etkisi, ders kitaplarındaki dil bilgisi konularının sezdirme yöntemiyle öğrencilere metinler üzerinden gösterilmesi ve meslek lisesinde teorik içerikli derslerden ziyade uygulamaya yönelik derslerin ön plana çıkarılması olarak söylenebilir.

9. sınıf Çamardı İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin isim kategorisindeki birinci dönem başı ve dönem sonu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Birinci dönem başı ortalaması 7,20 iken dönem sonu ortalaması 6,20 olmuştur.

Niğde Fen Lisesi ve Atatürk Anadolu Lisesi öğrencileri, dönem boyunca isim kategorisindeki puanlarında önemli iyileşmeler göstermiştir. Ulukışla Meslek Lisesi'nde dönem sonu puanlarında belirgin bir düşüş görülmüştür. Çamardı İmam Hatip Lisesi'nde ise dönem başı ve dönem sonu puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Kruskal Wallis H Testi sonuçları, okullar arasında dönem başı ve dönem sonu puanlarında istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğunu doğrulamaktadır.

Bu bulgular, eğitim programlarının okullar arasında farklı etkiler yarattığını gösterir. Eğitim kalitesinin ve öğrenci performansının artırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesinde bu farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 3: 9. Sınıf Katılımcıların Sıfat Kategorisindeki Puanlarının Okullar Arası ve Okullar İçi Karşılaştırılması

	1.Dönem Başı Puanı			1.Dönem Sonu Puanı			Wilcoxon	p
	M	Ort	SS	M	Ort	SS		
Niğde Fen Lisesi	10,00	10,66	6,28	20,00	18,82	5,75	-4,163	0,000*
Atatürk Anadolu Lisesi	5,00	3,70	4,77	20,00	17,72	4,91	-5,759	0,000*
Güzel Sanatlar Lisesi	0,00	2,00	3,82	5,00	6,60	5,72	-3,333	0,001*
Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi	5,00	4,42	5,16	10,00	8,85	3,82	-3,107	0,002*
Ulukışla Meslek Lisesi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,000	1,000
Çamardı İmam Hatip Lisesi	0,00	1,20	2,61	0,00	1,60	3,74	-0,318	0,751
Kruskal Wallis H Testi		59,634			117,826			
	P	0,000*			0,000*			
	Post-Hoc	1>2,3,4,5,6			1,2>3,4,5,6			

* $p<0,05$ M: Medyan Ort: Ortalama SS: Standart Sapma

Tablo 3 incelendiğinde 9. sınıf öğrencilerinin okullara göre sıfat kategorisindeki birinci dönem başı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan düzeltilmiş Bonferroni testi sonucunda Niğde Fen Lisesi öğrencilerinin sıfat kategorisindeki birinci dönem başı puanlarının Atatürk Anadolu Lisesi, Güzel Sanatlar Lisesi, Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi, Ulukışla Meslek Lisesi, Çamardı İmam Hatip Lisesi öğrencilerine göre daha yüksek

olduğu görülmektedir. Niğde Fen Lisesi öğrencilerinin sıfat kategorisindeki birinci dönem başı ortalaması 10,66 iken Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi 4,42; Atatürk Anadolu Lisesi 3,70; Güzel Sanatlar Lisesi 2,00; Çamardı İmam Hatip Lisesi 1,20 ve Ulukışla Meslek Lisesi 0,00 çıkmıştır.

9. sınıf öğrencilerinin okullara göre sıfat kategorisindeki birinci dönem sonu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan düzeltilmiş Bonferroni testi sonucunda Niğde Fen Lisesi ve Atatürk Anadolu Lisesi öğrencilerinin sıfat kategorisindeki birinci dönem sonu puanlarının Güzel Sanatlar Lisesi, Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi, Ulukışla Meslek Lisesi, Çamardı İmam Hatip Lisesi öğrencilerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Niğde Fen Lisesi 18,82 iken Atatürk Anadolu Lisesi 17,72; Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi 8,85; Güzel Sanatlar Lisesi 6,60; Çamardı İmam Hatip Lisesi 1,60 ve Ulukışla Meslek Lisesi 0,00 çıkmıştır.

9. sınıf Niğde Fen Lisesi, Atatürk Anadolu Lisesi, Güzel Sanatlar Lisesi ve Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi öğrencilerinin sıfat kategorisindeki birinci dönem başı ve dönem sonu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Bu liselerde eğitim öğretim gören öğrencilerin sıfat kategorisindeki birinci dönem sonu puanlarının birinci dönem başı puanlarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

9. sınıf Ulukışla Meslek Lisesi öğrencilerinin sıfat kategorisindeki birinci dönem başı ve dönem sonu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir ($p > 0,05$). Ulukışla Meslek Lisesi öğrencilerinin sıfat kategorisindeki birinci dönem başı ve dönem sonu ortalamaları 0,00 çıkmıştır. Bunun nedeni hazırbulunuşluk seviyeleri ile okul türünün farklı olması olarak varsayılabılır.

9. sınıf Çamardı İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin sıfat kategorisindeki birinci dönem başı ve dönem sonu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir ($p > 0,05$). Birinci dönem başı ortalaması 1,20 iken dönem sonu ortalamasının 1,60 olması, farkın anlamlı olmadığını göstermektedir.

Niğde Fen Lisesi ve Atatürk Anadolu Lisesi öğrencileri, dönem boyunca sıfat kategorisindeki puanlarında önemli iyileşmeler göstermiştir. Güzel Sanatlar Lisesi ve Ulukışla 75. Yıl Anadolu Lisesi öğrencileri de sıfat kategorisinde anlamlı iyileşmeler göstermiştir. Ulukışla Meslek Lisesi'nde dönem sonu puanlarında belirgin bir değişim görülmemiştir. Çamardı İmam Hatip Lisesi'nde de dönem başı ve dönem sonu puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Kruskal Wallis H Testi sonuçları, okullar arasında dönem başı ve dönem

sonu puanlarında istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğunu doğrulamaktadır. Bu bulgular, eğitim programlarının okullar arasında farklı etkiler yarattığını göstermektedir. Eğitim kalitesinin ve öğrenci performansının artırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesinde bu farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır.

9. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında 9. sınıf öğrencilerinin sözcük türlerinden isim ve sıfat kategorisindeki başarı düzeyleri, farklı okul türlerine göre dönem başı ve dönem sonu olarak karşılaştırılmış; veriler Wilcoxon işaretli sıralar testi ve Kruskal-Wallis H testi ile analiz edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar, özellikle Niğde Fen Lisesi ve Atatürk Anadolu Lisesi öğrencilerinin, dönem sonu puanlarında anlamlı bir artış gösterdiğini ortaya koymuştur ($p < 0.05$). Bu bulgu, belirtilen okul türlerinde uygulanan öğretim yöntemlerinin ve öğrencilerin akademik altyapısının sözcük türleri öğreniminde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Anadolu liseleri ve Fen liselerinin diğer okul türlerine göre daha yüksek başarı göstermesi, öğrenci seçme sistemi (LGS) ile nitelikli öğrenci alımının öğrenme çıktıları üzerindeki etkisini desteklemektedir.

Buna karşılık, Ulukışla Meslek Lisesi öğrencilerinin isim kategorisine ilişkin dönem sonu puanlarında anlamlı bir gelişim görülmemiştir. Ortalama puanlar 5,91'den 0,00'a düşmüştür ve bu düşüş programın uygulanmasında veya öğrencilerin derse katılımında problem olduğunu düşündürmektedir.

Güzel Sanatlar Lisesi ve İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin başarılarında ise düşük seviyede fakat istatistiksel olarak anlamlı gelişmeler gözlemlenmiştir. Ancak başarı ortalamalarının genel olarak düşük olması, bu okul türlerinde dil bilgisi öğretiminin ikincil planda kaldığı algısını ortaya koymaktadır.

Sıfat kategorisine ilişkin puanların değerlendirilmesi, okullar arası ve okullar içi karşılaştırmalar doğrultusunda ele alınmaktadır. Elde edilen veriler, isim kategorisinde olduğu gibi sıfat kategorisinde de Niğde Fen Lisesi ve Atatürk Anadolu Lisesi öğrencilerinin diğer okullardaki öğrencilere kıyasla anlamlı derecede daha yüksek başarı gösterdiklerini ortaya koymuştur ($p < 0,05$).

Özellikle dikkat çeken bulgu, Atatürk Anadolu Lisesi öğrencilerinin dönem başında ortalama 3,70 gibi düşük bir puana sahipken dönem sonunda 17,72 puan ortalamasına ulaşmalarıdır. Bu durum, öğretim sürecinde etkili yöntemlerin kullanıldığını ve öğrencilerin potansiyelinin yüksek olduğunu gösterir.

Öte yandan, Ulukışla Meslek Lisesi öğrencilerinin her iki dönemde de sıfat kategorisinden hiç puan alamamış olmaları, öğretim sürecinde ciddi eksiklikler olduğunu gösterir. Benzer şekilde, Çamardı İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin başarı düzeyinde de anlamlı bir artış gözlemlenmemiştir ($p > 0,05$).

Bu sonuçlar, sıfat kavramının öğrenci açısından daha soyut ve bağlama dayalı olduğuna; dolayısıyla yeterince uygulama yapılmadan kalıcı öğrenmenin gerçekleşmediğine işaret etmektedir (Karadağ, 2015). Ayrıca öğrencilerin, sıfatların işlevsel yönlerini (nitelik, miktar, belirtme) metin içinde tanıma ve ayırt etmede zorlandıkları düşünülmektedir. Bu durum, öğretim yöntemlerinin yeniden yapılandırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Son olarak Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, okullar arasında dönem başında ve sonunda istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğu görülmüştür ($p = 0.000$). Post-hoc analiz sonucunda ise dönem sonu itibariyle Fen Lisesi ve Atatürk Anadolu Lisesi'nin, diğer tüm okullardan anlamlı şekilde daha yüksek başarı gösterdiği belirlenmiştir.

Bu sonuçlar, 2018 Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nın tüm okul türlerinde aynı içerik ve kazanımları sunmasına rağmen, öğrenci profili, öğretmen yeterliği, okul imkânları ve uygulama biçimlerinin başarıyı önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Bu çalışmada, 2018 Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı kapsamında 9. sınıf öğrencilerinin sözcük türleri, özelde ise isim ve sıfat konularındaki gelişimleri incelenmiştir. Farklı lise türlerinde yapılan uygulamalı testler ve nicel analizler sonucunda aşağıdaki temel sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Fen Lisesi ve Anadolu Lisesi öğrencileri, dönem başına göre anlamlı gelişim göstermiştir. Bu durum, akademik düzeyi yüksek öğrencilerin dil bilgisi öğreniminde daha hızlı ilerlediğini göstermektedir.
2. Meslek lisesi ve bazı kırsal bölgelerdeki okullarda ise başarı düzeyleri oldukça düşüktür ve gelişim sınırlıdır.

3. Tüm okul türlerinde, isim kategorisinde başarı düzeyi sınıflara göre daha yüksektir. Bu durum, isim konularının daha somut ve günlük kullanımda karşılığının daha fazla olmasıyla açıklanabilir.

Bu sonuçlar doğrultusunda Türk Dili ve Edebiyatı öğretimine ilişkin şu önerilerde bulunulabilir:

1. Soyut sözcük türleri (örneğin sıfatlar, sıfat-fiiller) öğretimi için bağlamsal ve cümle içi uygulamalar artırılmalıdır. Öğrencilerin sözcük türlerini metin içerisinde tanımlama ve sözcük türlerinin işlevlerini ayırt etme becerileri geliştirilmelidir.
2. Program içeriği, farklı okul türlerinin öğrenci profillerine göre esneklik içerecek biçimde yeniden yapılandırılmalıdır. Meslek liseleri için daha uygulamalı ve görsel temelli öğretim materyalleri hazırlanmalıdır.
3. Ölçme araçları, sadece doğru-yanlış düzeyinde değil, açıklamalı, analiz temelli sorularla zenginleştirilmelidir.
4. Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenleri için hizmet içi eğitim programları düzenlenerek özellikle yeni öğretim programındaki dil bilgisi yaklaşımları konusunda farkındalık artırılmalıdır.
5. Öğrencilerin gelişimini izlemek amacıyla dönemlik izleme testleri ve bireysel gelişim dosyaları (portfolyo) kullanılmalıdır.
6. Sözcük türleri öğretiminde teknolojik araçlardan (dijital etkinlikler, kısa videolar, dijital oyunlar) yararlanılarak dikkat ve motivasyon artırılmalıdır.
7. Sıfat öğretiminde bağlamsal metin kullanımı artırılmalı, öğrencilerin bu yapıları işlevsel biçimde analiz etmeleri sağlanmalıdır.
8. Özellikle meslek ve imam hatip liselerinde dil bilgisi öğretimine yönelik ders içi materyaller ve öğretmen destek programları artırılmalıdır.
9. Öğrencilerin yeterliliklerini güçlendirmeye yönelik yapılandırmacı ve öğrenci merkezli öğretim yöntemlerine yer verilmelidir.
10. Öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitimlerde, sözcük türlerinin öğretiminde en sık yapılan hatalar ve çözüm yollarına yönelik örnek ders uygulamaları sunulmalıdır.
11. Eğitim ortamlarında, sıfat türlerinin öğretimine yönelik olarak görsel materyaller, dijital uygulamalar ve hikâyeleştirme teknikleri kullanılmalıdır.

12. Sıfatlarla ilgili kavramların öğretilmesinde, günlük yaşamdan örnekler ve dramatizasyon gibi yöntemler kullanılarak somutlaştırma sağlanmalıdır.

Kısaltmalar

Kruskal-Wallis H Testi: Parametrik olmayan (non-parametric) bir testtir. Üç veya daha fazla bağımsız grubun medyanlarının istatistiksel olarak birbirinden farklı olup olmadığını test etmek için kullanılır. Farklı okullardaki öğrencilerin puanlarının birbirinden anlamlı şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını gösterir.

LGS: Liselere giriş sınavı.

M (Medyan): Ortadaki değeri gösterir. Veriler sıralandığında ortadaki sayıdır. Özellikle parametrik olmayan testlerde kullanılır çünkü medyan uç değerlerden etkilenmez.

Ort (Ortalama): Verilerin aritmetik ortalamasıdır. Tüm değerlerin toplanıp örnek sayısına bölünmesiyle elde edilir.

p Değeri: İstatistiksel anlamlılık düzeyini gösterir. **p < 0.05:** Sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır (* işareti ile belirtilir). **p ≥ 0.05:** Sonuç anlamlı değildir.

Post-Hoc Testi: Kruskal-Wallis testinden sonra hangi gruplar arasında anlamlı fark olduğunu belirlemek için yapılan ikili karşılaştırmalardır. Örneğin “1>2,3,4,5,6” demek, 1. grubun (Niğde Fen Lisesi) diğer tüm gruplardan anlamlı derecede daha yüksek puan aldığı anlamına gelir.

SS (Standart Sapma): Verilerin ortalamadan ne kadar saptığını gösteren bir ölçüdür. SS ne kadar küçükse veriler o kadar homojendir, büyükse verilerde dağılım fazladır.

Wilcoxon: İki ilişkili (eşleştirilmiş) ölçüm arasında fark olup olmadığını test eden parametrik olmayan bir testtir. Her öğrencinin dönem başı ve sonu arasında anlamlı bir gelişme gösterip göstermediğini belirler.

Kaynakça

Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (24. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

- Demirel, Ö. (2013). *Dil öğretimi: Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Güneş, F. (2014). *Türkçe öğretimi: Yaklaşımlar ve modeller*. Ankara: Pegem Akademi.
- Günay, V. D. (2007). *Metin bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayıncılık.
- Karadağ, E. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi* (23. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kavcar, C., Oğuzkan, F., & Sever, S. (1995). *Türkçe öğretimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- MEB. (2018). *Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı dersi (9, 10, 11, 12. Sınıflar) öğretim programı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Purpose

The primary purpose of this study is to evaluate the development of 9th-grade students in understanding and applying word classes—specifically nouns and adjectives—within the framework of the 2018 Secondary Education Turkish Language and Literature Curriculum. The study aims to assess the effectiveness of the inductive method recommended by the curriculum, which emphasizes the teaching of grammar topics through contextual textual analysis rather than explicit instruction.

By administering pre-tests and post-tests to students from various types of high schools (Science, Anatolian, and Vocational) in Niğde Province, the study seeks to determine students' proficiency levels before and after instruction. In doing so, it investigates the challenges encountered in grammar acquisition, the impact of these challenges on students' overall language skills, and teachers' experiences and observations related to grammar teaching under the current program.

The study also critically examines the assumption embedded in the curriculum that students have already mastered basic grammar knowledge during primary and lower secondary education. It highlights that this assumption, along with a reliance on implicit instruction through texts, may not sufficiently support grammar learning at the secondary level—particularly when it comes to more abstract grammatical categories such as adjectives.

Through quantitative data analysis using the Wilcoxon Signed-Rank Test and Kruskal-Wallis H Test, the study aims to identify statistically significant differences in achievement across school types.

Initial findings reveal that students in Science and Anatolian high schools demonstrate meaningful improvement, while those in Vocational high schools show limited progress. Furthermore, it is observed that students generally struggle more with the category of adjectives than with nouns. These results underscore the need for differentiated grammar instruction tailored to students' educational backgrounds and cognitive readiness. The purpose of this study is to evaluate the development of 9th-grade students in word classes—particularly nouns and adjectives—within the framework of the 2018 Secondary Education Turkish Language and Literature Curriculum. Additionally, the effectiveness of the inductive teaching method recommended by the curriculum is examined, and the study questions the success of the current program by exploring the difficulties students face in acquiring grammar and the impact of these difficulties on their language skills. The study aims to:

1. Measure the effectiveness of the curriculum's "inductive grammar teaching" approach, which relies on textual analysis rather than direct instruction.
2. Identify disparities in learning outcomes based on school type and regional socioeducational factors.
3. Provide data-driven recommendations to improve grammar instruction, particularly for abstract concepts like adjectives.

Method

The study employed a quasi-experimental design with pre-test/post-test measurements. Key methodological steps included:

- **Participants:** 171 9th-grade students from six high schools in Niğde (Science, Anatolian, Vocational, Fine Arts, and Imam Hatip schools), selected to represent diverse socioeducational backgrounds.
- **Data Collection:** Open-ended grammar tests were administered before and after instruction. Questions targeted noun/adjective identification, differentiation, and functional usage in sentences (e.g., "*Identify the underlined word's type in 'the magnificent [beauty] of nature'*").
- **Analysis:** Non-parametric tests (Wilcoxon signed-rank for within-group comparisons; Kruskal-Wallis H and post-hoc Bonferroni for between-group differences) were used due to non-normal data distribution. SPSS 25.0 facilitated statistical analysis.

Findings

1. **School-Type Disparities:**

Science/Anatolian Schools: Significant improvement in both noun (* $p = 0.004$ *) and adjective (* $p = 0.000$ *) scores. For example, Atatürk Anatolian High's noun scores rose from 7.72 (pre-test) to 22.28 (post-test).

Vocational Schools: No progress; Ulukışla Vocational High's noun scores dropped from 5.91 to 0.00, indicating systemic instructional gaps.

Fine Arts/Imam Hatip Schools: Marginal gains (e.g., Fine Arts' adjective scores improved from 2.00 to 6.60), but overall performance remained low.

2. Conceptual Challenges:

Nouns (concrete) were easier than adjectives (abstract). Science schools outperformed others in adjectives (post-test $M = 18.82$ vs. Vocational $M = 0.00$).

Adjectives required contextual examples for mastery, underscoring limitations of the curriculum's text-based inductive approach.

3. Statistical Significance:

Inter-school differences were significant (* $p = 0.000$ *). Post-hoc tests confirmed Science/Anatolian schools surpassed others.

Pre/post-test improvements were significant for Science/Anatolian schools ($p < 0.05$) but not Vocational/Imam Hatip schools ($p > 0.05$).

Results

The study reveals: 2018 Secondary Education Turkish Language and Literature Curriculum exerts differential effects on students across various school types and proficiency levels. While students attending Science and Anatolian high schools exhibited statistically significant progress, the development of 9th-grade students in Vocational and Imam Hatip high schools remained notably limited. This finding underscores the imperative to redesign instructional approaches to better accommodate the diverse needs of learners. In particular, the restricted achievement observed in grammatical categories such as nouns and adjectives among 9th graders is attributed to the inherently abstract nature of these concepts. Consequently, this suggests that students require support not only in the identification of word classes but also in their functional comprehension within contextualized language use.

1. **Curriculum Gaps:** The 2018 program's "text-centered inductive method" fails Vocational/Fine Arts students, who lack foundational grammar knowledge assumed by the curriculum.

2. Instructional Recommendations:

Differentiation: Tailor materials to school types (e.g., visual/digital tools for Vocational schools).

Teacher Training: Enhance in-service programs for grammar teaching strategies.

Assessment Reform: Replace binary questions with analytical tasks (e.g., explaining word functions in context).

Theoretical Implications: Adjectives' abstract nature demands scaffolded, context-rich pedagogy, contradicting the curriculum's minimal direct instruction policy.

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATUR

Cilt 1 Sayı 1 (2025)

kasgarlimahmud.org

BEŞİKDÜZÜ VE TONYA YÖRESİ AĞIZLARINDA GELECEK
ZAMANIN GÖRÜNÜMÜ*

The Expression of Future Tense in the Dialects of the Beşikdüzü and Tonya Region

Öğr. Gör. Temuçin TOSUN

Millî Savunma Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
temucin.tosun@msu.edu.tr

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.06.2025

Kabul Tarihi: 12.06.2025

Yayın Tarihi: 30.06.2025

Atf

Tosun, T. (2025). Beşikdüzü ve Tonya Yöresi Ağızlarında Gelecek Zamanın Görünümü. *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(1), 61-74.

Öz

Çalışmada, Trabzon ilinin Beşikdüzü ve Tonya ilçelerinde gerçekleştirilen derlemeler üzerinden gelecek zaman ekinin farklı kullanımları ele alınmıştır. Bu farklı kullanımlar, standart Türkçedeki gelecek zaman ekinin ses olaylarıyla başkalaşmış biçimleridir. Çalışmada sunulan örneklerin kaynağını Beşikdüzü ve Tonya yörelerinden derlenen metinler oluşturmaktadır. Bunun yanında derleme metinlerinde bazı gelecek zaman çekimleri tespit edilememiştir. Ancak Beşikdüzü ve Tonya yörelerinde bölge insanının gündelik dilinde olan örnekler dikkate alınarak gelecek zamanın bütün çekimlerine örnekler sunulmaya çalışılmıştır. Ele alınan standart dışı kullanım örnek kelimeler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Bu örnek gösterimi, bütün şahıslar üzerinden yapılmış olup özelden gelecek zamanın hem basit hem de birleşik zamanlı fiil çekimi dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağız, Gelecek Zaman, Beşikdüzü, Tonya.

Abstract

In this study, various uses of the future tense suffix are examined based on data collected in the districts of Beşikdüzü and Tonya in the province of Trabzon. These variations represent altered forms of the standard Turkish future tense suffix, shaped by phonological processes. The examples presented in the study are drawn from texts

* Bu çalışma, Prof. Dr. Feridun TEKİN danışmanlığında yürütülen Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Beşikdüzü ve Tonya Yöresi Ağızları(İnceleme-Metinler-Sözlük)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

compiled in these two regions. However, certain future tense conjugations were not observed in the compilation texts. Nevertheless, efforts have been made to provide examples for all possible future tense forms by considering instances present in the everyday speech of local inhabitants. The non-standard usages discussed are explained through sample lexical items. These examples encompass all grammatical persons, and both simple and compound verb forms of the future tense are taken into account.

Key Words: Dialect, Future Tense, Beşikdüzü, Tonya.

Giriş

Dil, bir milletin millî ve manevî koruyucusu konumundadır. Ait olduğu milletin gerek tarihi hakkında bilgi sahibi olmak gerekse de mevcut tarihî bilgileri doğrulamak ve güçlendirmek için başvurulan önemli kaynaklardan biridir. Dil, özünde aynı kalmakla birlikte değişim ve gelişim içinde olan canlı bir yapıdır. Bu değişim, dilin sahip olduğu çeşitliliğe ve zenginliğe katkı sağlamakta; kendi içinde sahip olduğu tutarlılık sayesinde de ait olduğu milletin izini sürebilme anlamında bize yardımcı olmaktadır. Ağız ise bir dilin veya lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri olarak tanımlanır (Korkmaz, 1992: 4). Ağız, ait olduğu yörenin izlerini taşıması bakımından tutarlılık gösterdiğinden, ağızları gruplara ayırıp sınıflandırma yapmak, bir ağız grubunu daha iyi anlayabilme ve kavrayabilme konusunda bizlere kolaylık sağlamaktadır. Leyla Karahan, Türkiye Türkçesi ağızlarını üç ana ağız grubu olarak ele almıştır ve bu ağız gruplarını da belirli sınıflandırma yöntemlerine göre alt gruplara ayırmıştır (Karahan, 2011: 2).

Türkiye ağızları üzerine pek çok araştırma yapılmış olsa da bu alanla ilgili bazı problemler yaşanmaya devam etmektedir. (Akar, 2006: 38) Yine de son yıllarda bu problemlere eğilen çalışmalar yayımlanmıştır (Demir, 2012: 2).

Derleme çalışmalarında yer tespiti bir problem olarak karşımıza çıkar. Derleme için tercih edilen bölgenin dış dünyanın etkisinden uzak, kültürünü ve dilini korumuş bölgelerden oluşması gerekmektedir. Bu bölgelerin her birine ulaşmak için zaman ve fizikî imkânların yetersiz oluşu derleme yapılacak bölgeleri sınırlı sayıya indirgemektedir. Bununla birlikte tercih edilecek olan bölgelerin taşıdığı ağız özelliklerinin bölgenin ağız özelliklerini tam anlamıyla yansıtıyor oluşuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi de ancak tarih, sosyoloji ve dilbilim gibi bilim dallarından yardım almakla mümkün olmaktadır (Adıgüzel, 2013: 391).

Çalışmada, Trabzon iline bağlı Beşikdüzü ve Tonya ilçeleri sakinlerinin ağızında görülen gelecek zaman ekinin basit ve birleşik zamanlı yapıları ele alınmıştır. Çalışmaya kaynak oluşturan veriler bu yörelerde gerçekleştirilen derleme metinleri ve derleme metinlerine yansımayan ancak yöre insanı tarafından gündelik dilde kullanılan örnekler üzerinden tespit edilerek ele alınmaya çalışılmıştır.¹

Beşikdüzü ve Tonya Yörelere Hakkında

Beşikdüzü

Beşikdüzü ilçesi, Türkiye'nin kuzeydoğusunda bulunan, Trabzon iline bağlı, Karadeniz kıyısında yer alan bir yerleşim yeridir. İlçenin doğusunda Trabzon iline bağlı Vakfikebir, güneyinde Tonya ilçesi, batıda ise Giresun iline bağlı Eynesil ilçesi yer almaktadır. Beşikdüzü'nün yüzölçümü yaklaşık olarak 84 km² olup, ilçe arazisinin büyük bölümü engebeli ve dağlık bir yapıya sahiptir. İlçenin güney noktalarında yükselen dağlık alanlar Karadeniz'e paralel olarak uzanır. Bu dağlar kuzeyde deniz kıyısına doğru alçalarak fazla büyük olmayan bir kıyı oluşumuna neden olur. Bu durum da ilçenin genel yerleşim planının sahil şeridi boyunca daha yoğun nüfuslu bir yapıya sahip olmasına sebep olur. İlçenin güney kesimlerinde ise tarım ve orman arazileri daha yaygındır.

Beşikdüzü şimdiki adıyla anılmadan önceki zamanlarda Şarlı ismiyle biliniyordu. Ayrıca bir iskele kasabası olarak önemli bir merkez konumundaydı. 1834 yılında II. Mahmud'un fermanıyla resmen nahiye niteliği kazanan yerleşim, Şalpazarı dâhil olmak üzere, yaklaşık 80 yıl boyunca, tam teşkilatlı bir ilçe gibi idare edilmiştir². 1914 yılına gelindiğinde ise I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, her ne kadar idari bir kararla Vakfikebir'e bağlanmış olsa da kendisine bağlı bulunan birçok kurumsal yapıyı koruyarak fiilen müstakil niteliğini sürdürmüştür. Yıllar 1953'ü gösterdiğinde yeniden teşkilatlanma kararı alınmış fakat 1958 yılında birçok devlet dairesi yeniden kaldırılmıştır³.

Beşikdüzü'nün idari tarihinde 1987 yılı bir dönüm noktasıdır. Beşikdüzü, 4 Temmuz 1987 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan, 3797 sayılı Kanun ile ilçe statüsü kazanmış; 4 Ağustos 1988 tarihinde ise ilk kaymakamı göreve başlamıştır.⁴ Beşikdüzü bu gelişmeyle,

¹ Derlemeye kaynak oluşturan kişilere dair bilgiler, çalışmanın ana verilerini sunan ilgili doktora tez çalışmasında mevcuttur.

² <https://islamansiklopedisi.org.tr/trabzon> 12.03.2025

³ Beşikdüzü Kaymakamlığı Arşivi, İdari Belgeler Kataloğu, Dosya: 1953–1958.

⁴ T.C. Resmî Gazete, 4 Temmuz 1987, Sayı: 19507

önemli tarihî geçmişi süresince ilk kez resmî olarak ilçe statüsüne kavuşmuş ve bununla birlikte idari yapısını bu doğrultuda tekrar şekillendirmiştir.

Beşikdüzü'nün nüfus yapısında da zaman içinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1990 yılında ilçe nüfusu 28.794 iken (14.047 şehir, 14.747 köy), 2000 yılına gelindiğinde 47.331'e, 2009 yılında ise 21.883'e (11.725 şehir, 10.158 köy) kadar gerilemiştir.⁵ Bu demografik değişimler, sosyo-ekonomik faktörler ve göç hareketleriyle doğrudan ilişkilidir.

Beşikdüzü, tarih öncesi devirlerden günümüze kadar birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış; özellikle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kısa süreli de olsa farklı idari yönetimler altında varlığını devam ettirmiş, eski bir geçmişe sahip Karadeniz yerleşimidir. Tarihsel ve arkeolojik veriler, bu kıyı ilçesinin yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda kültürel ve idari yönden de önemli bir merkez konumunda olduğunu göstermektedir.

Tonya

Karadeniz Bölgesi'nin güneydoğusunda yer alan Tonya, Trabzon ilinin bir ilçesidir. Trabzon'un batısında bulunur ve denizden oldukça uzak bir mevkiye sahiptir. Yerleşim, ağırlıklı olarak iç bölgelere doğru oluşum göstermektedir. Tonya, kuzey yönünde Karadeniz'e yakın olmakla birlikte, doğuda Sürmene ilçesi, batıda Akçaabat ilçesi, güneyde Şalpaazarı ilçesi ve güneydoğuda Maçka ilçesi ile sınır komşusu konumundadır.

İlçe, yerel halk tarafından "Tonya" adıyla anılmaktadır. Fakat bu ismin kökeni ve anlamı üzerinde farklı akademik görüşler ileri sürülmüştür. Tarihî süreç, bölgedeki kültürel ve dilsel etkileşimler, halk etimolojisi ve Osmanlı dönemine ait kayıtlar, Tonya'nın adının kökeni ve değişimi üzerine farklı görüşlerin ileriye sürülmesine neden olmuştur.

Tonya'nın adının kökenini belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar, özellikle Osmanlı dönemi kayıtlarına dayanmaktadır. Tonya adı ilk olarak 1583 tarihli Osmanlı tahrir defterlerinde "Karye-i Tonya maa mezra-yi Kumyatağı ber vech-i serbest tâbi-i Akçaabad" tanımlamasıyla kayıtlara geçmiştir. Bu kayıta, Tonya'nın Akçaabat'a bağlı küçük bir köy olmasının yanında Kumyatak adlı bir mezrasının da mevcut olduğu belirtilmektedir.⁶ Bu önemli kayıt, Tonya'nın adının ilk kez yazılı kayıtlara girdiği dönemi ifade eder.

Tonya'nın erken dönem tarihi, 13. ve 14. yüzyıla kadar gitmektedir. Trabzon'un 1461 yılında Türkler tarafından alınmasıyla bölge tamamen Türklerin eline geçmiş ve Türkler,

⁵ TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri, 1990–2009.

⁶ <https://ozhanozturk.com/2018/01/13/tonya-vakfikebir-tarihi-trabzon/> 12.03.2025

Gümüşhane, Bayburt, Erzurum gibi farklı yörelerden gelen Türkmen boylarıyla Tonya'ya yerleşmiştir. Osmanlı döneminde, bölgede yaşayan Rum halkı ile göçmen Türklerin bir araya gelmesi önemli bir kültürel etkileşim meydana getirmiştir. Bu etkileşim, halk arasında geleneksel inançlar ve görenekler vasıtasıyla günümüze kadar sürmüştür.

Osmanlı döneminde Tonya adı ilk olarak 1583 yılında tahrir defterlerinde yer alır. Bu dönemde serbest tımar hüviyetinde olan Tonya, bünyesinde 171 hanenin bulunduğu bir yerleşim yeri olarak tanımlanmıştır.⁷ 18. yüzyılda ise Gümüşhane'ye bağlı bir kaza merkezi kimliği kazanmıştır. Tonya adı 1869'dan itibaren salnamelerde yer almış ve Tonya zamanla Trabzon vilayetinin bir parçası olmuştur. 1869'da Bucak, 1881'de ise Nahiye olarak idari yapılanmaya dâhil olmuştur. 1913 yılında ise Vakfikebir ilçesine bağlı bir yerleşim yeri olmuştur. 1954'te ilçe hüviyeti kazanmıştır.

Tonya, I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde, Rus kuvvetlerinin Doğu Karadeniz Bölgesi'ni işgal etmesiyle birlikte büyük bir direniş göstermiştir. 16 Temmuz 1916 tarihinde Tonya, Ruslar tarafından işgale uğramış, bu işgal yerli halkın direnişi sayesinde 17 Şubat 1918'de sona erdirilmiştir.⁸ Bu direniş, Tonya halkının topraklarını savunma kararlılığını ve mücadele azmini simgeler.

Tonya'nın nüfusuna bakıldığında ise yıllar içinde değişiklik gösteren bir tabloyla karşılaşılır. 1960 yılında 23.481 olan nüfus, 1990 yılında 25.790'a yükselmiştir. Fakat 2009 yılında, ilçe nüfusu 17.023'e düşmüştür. Bugün Tonya ilçesinde, 2 belediye (Tonya ve İskenderli), 7 mahalle ve 16 köy yer almaktadır. İlçe merkezine bağlı olan Büyük Mahalle, Orta Mahalle, İskenderli, Yeni Mahalle, Karşular, Kaleönü ve Turalı mahalleleri, ilçenin önemli yerleşim birimlerindedir.⁹

Geçmişten Bugüne Gelecek Zaman Ekleri

Gelecek zaman ekleri, fiilin ifade ettiği hareketin, anlattığı işin, içinde bulunulan zamandan sonraki bir zamana ait olduğunu gösteren şekil ve zaman ekleridir (Korkmaz, 2010: 66). Bu ekler, ifadede dile getirilen durumun gelecekte oluşmasının beklendiğini ya da planlandığını ifade eder.

⁷ <https://ozhanozturk.com/2018/01/13/tonya-vakfikebir-tarihi-trabzon/> 12.03.2025

⁸ <https://www.tonya.bel.tr/genel.asp?sayfalama=goster&id=66> 12.03.2025

⁹ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=mrUHYGTWYl7m1gItx3gEMDRQQ0yKBoK/Y4/7PGKKmePr6h55u6PVE825fke17fBi> 12.03.2025

Ek, Eski Türkçe döneminden itibaren ($\{-sIK\}$, $\{-DA\dot{C}I\}$, $\{-GAy\}$, $\{-\dot{C}I\}$, $\{-GA\}$, $\{-GU\}$, $\{-IsAr\}$, $\{-A\}$, $\{-Gallr / -KAllr\}$, $\{-AcAk\}$) (Çetin, 2016: 97) gibi çeşitlenmiş zaman işaretleyicileri ile yazılı metinlerden elde edilen verilerle karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu'da Oğuz Türkçesinin ilk dönem verimlerinde gelecek zaman eki olarak $\{-IsAr\}$ kullanılmaktaydı. $\{-IsAr\}$ ekinin kullanımı 14. yüzyıla kadar metinlerde tanıklanmaktadır. 15. yüzyılın ilk yarısında kullanımı azalmakla birlikte ikinci yarısında iyice kullanımdan düşer. 16. yüzyılda ise nadir görülür bir hâle gelmiştir. Klasik Osmanlı Türkçesinden itibaren $\{-IsAr\}$ ekinin yerini daha önce sıfat-fiil eki olarak kullanılan $\{-AcAk\}$ eki almıştır. Çağdaş Türkiye Türkçesinde $\{-IsAr\}$ ekinden iz kalmamıştır. (Gültekin, 2006: 38).

Standart Türkçedeki gelecek zaman eki $\{-AcAk\}$ şeklindedir (Korkmaz, 2009: 623). Ancak Beşikdüzü ve Tonya ilçelerinde bu ek hem standart Türkçedeki hâliyle hem de standart Türkçedeki hâlinin ses olaylarıyla başkalaşmış şekilleriyle varlığını sürdürdüğü gözlemlenmiştir. Gelecek zaman ekinin Beşikdüzü ve Tonya yöresi ağzlarındaki ses olaylarıyla başkalaşmış şekillerinin basit ve birleşik çekimleri şu şekildedir:

Gelecek Zaman Ekinin Basit Zamanlı Çekimi

$\{-AcAk\}$, $\{-cA\}$, $\{-AcA\}$, $\{-c\dot{a}\}$, $\{-c\dot{e}\}$, $\{-c\dot{o}\}$, $\{Ac\dot{a}\}$, $\{-Ec\dot{e}\}$, $\{-Ac\dot{o}\}$

$\{-AcAk\}$

Teklik 1. Şahıs

Beşikdüzü ve Tonya yöresine ait ağızlarda /ğ/ sesi kurallı olarak eridiğinden bu şahsın basit çekiminde $\{-AcAk\}$ ekinin örneği tespit edilememiştir.

Teklik 2. Şahıs

aç-**acak**-sın (Beşikdüzü – Kaleköy), al-**acak**-sın (Tonya – Yakçukur Köyü), yap-**acak**-sın (Tonya – Yakçukur Köyü)

Teklik 3. Şahıs

al-**acak** (Beşikdüzü – Duygulu Köyü), gid-**ecek** (Tonya – Çayırıcı Köyü), ver-**ecek** (Tonya – Kalınçam Köyü)

Çokluk 1. Şahıs

Beşikdüzü ve Tonya yöresine ait ağızlarda /ğ/ sesi kurallı olarak eridiğinden bu şahsın basit çekiminde $\{-AcAk\}$ ekinin örneği tespit edilememiştir.

Çokluk 2. Şahıs

Beşikdüzü ve Tonya yöresine ait ağızlarda /ğ/ sesi kurallı olarak eridiğinden bu şahsın basit çekiminde {-AcAk} ekinin örneği tespit edilememiştir.

Çokluk 3. Şahıs

dik-ecek-ler (Tonya – Biçinlik Köyü), ol-acak-lar (Tonya – Büyükmahalle Köyü), yap-acak-lar (Tonya – Ortamahalle Köyü)

Olumsuz

yaş-a-ma-y-acak (Tonya – Büyükmahalle Köyü), et-me-y-ecek (Tonya – Çayırıçi Köyü)

{-cA} / {-AcA}

Teklik 1. Şahıs

bil-ce-m < bil-eceğ-im (Beşikdüzü – Anbarlı Köyü), gir-ce-m < gir-eceğ-im (Beşikdüzü – Sayvancık Köyü)

Teklik 2. Şahıs

nēt-ce-n < ne ed-ecek-sin (Beşikdüzü - Ardıçatak Köyü), ver-ce-n < ver-ecek-sin (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü), ver-ece-n < ver-ecek-sin (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü)

Teklik 3. Şahıs

Bu ekin Beşikdüzü ve Tonya yöresine ait ağızlarda teklik üçüncü şahsa ait kullanımı tespit edilememiştir.

Çokluk 1. Şahıs

yap-aca-z < yap-acağ-ız (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü), ari-ca-z < ara-y-acağ-ız (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü)

Çokluk 2. Şahıs

Bu ekin Beşikdüzü ve Tonya yöresine ait ağızlarda çokluk ikinci şahsa ait kullanımı tespit edilememiştir.

Çokluk 3. Şahıs

Bu ekin Beşikdüzü ve Tonya yöresine ait ağızlarda çokluk üçüncü şahsa ait kullanımı tespit edilememiştir.

Olumsuzuz

yap-mī-**ca**-n < yap-ma-y-**acak**-sın (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü), bırak-mī-**ca**-sın < bırak-ma-y-**acak**-sın (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü)

{-cā} / {-cē} / {-cō} / {Acā} / {-Ecē} / {-Acō}

Teklik 1. Şahıs

cevap-la-n-dır-**acā**-m < cevap-la-n-dır-**acağ**-ım (Tonya – Karasu Köyü), di-**cē**-m < di-y-**eceğ**-im (Beşikdüzü – Denizli Köyü), di-y-**cō**-m < di-y-**eceğ**-im (Tonya – Kayacan Köyü), dinle-n-**ecō**-m < dinle-n-**eceğ**-im (Tonya – Çamlı Köyü)

Teklik 2. Şahıs

çek-**cē**-n < çek-**ecek**-sin (Beşikdüzü – Korkutan Köyü), bak-**cā**-n < bak-**acak**-sın (Beşikdüzü – Türkelli Köyü), taşı-**cā**-n < taşı-y-**acak**-sın (Beşikdüzü – Hünerli Köyü)

Teklik 3. Şahıs

Bu ekin Beşikdüzü ve Tonya yöresine ait ağzlarda teklik üçüncü şahsa ait kullanımı tespit edilememiştir.

Çokluk 1. Şahıs

bat-**icā**-k < bat-**acağ**-ız (Beşikdüzü – Çıtlaklı Köyü), yap-**icā**-k < yap-**acağ**-ız (Beşikdüzü – Çıtlaklı Köyü), anla-ş-**acā**-k < anla-ş-**acağ**-ız (Beşikdüzü – Yeşilköy Köyü), yi-y-**ecō**-k < yi-y-**eceğ**-iz (Beşikdüzü – Duygulu Köyü)

Çokluk 2. Şahıs

top-li-**cā**-nız < top-la-y-**acak**-sınız (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü)

Çokluk 3. Şahıs

Bu ekin Beşikdüzü ve Tonya yöresine ait ağzlarda çokluk üçüncü şahsa ait kullanımı tespit edilememiştir.

Olumsuzuz

biç-mi-y-**cō**-m < biç-me-y-**eceğ**-im (Beşikdüzü – Kalınçam Köyü)

Gelecek Zaman Ekinin Birleşik Zamanlı Çekimi**Gelecek Zamanın Hikâyesi**

Teklik 1. Şahıs

uyu-y-acā-dı-m < uyu-y-acak-tı-m (Tonya – Kalınçam Köyü)

Teklik 2. Şahıs

bul-acā-dı-n < bul-acak-tı-n (Tonya – Büyükmahalle Köyü)

Teklik 3. Şahıs

düş-cē-di < düş-ecek-ti (Beşikdüzü – Dolanlı Köyü)

Çokluk 1. Şahıs

topli-cā-dı-k < topla-y-acak-tı-k (Beşikdüzü – Gürgenli Köyü)

Çokluk 2. Şahıs

çalış-acā-dı-n < çalış-acak-tı-n (Beşikdüzü – Gürgenli Köyü)

Çokluk 3. Şahıs

oyn-ı-y-cak-lar-dı < oyn-a-y-acak-lar-dı (Beşikdüzü – Kutluca Köyü)

Olumsuz

gel-mi-y-cē-di-n < gel-me-y-ecek-ti-n (Beşikdüzü – Akkese Köyü)

Gelecek Zamanın Rivayeti**Teklik 1. Şahıs**

ver-ecē-miş-im < ver-ecek-miş-im (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü)

Teklik 2. Şahıs

ver-ecē-miş-in < ver-ecek-miş-sin (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü)

Teklik 3. Şahıs

ver-ecē-miş < ver-ecek-miş (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü)

Çokluk 1. Şahıs

ver-ecē-miş-ik < ver-ecek-miş-iz (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü)

Çokluk 2. Şahıs

ver-ecē-miş-iz < ver-ecek-miş-siniz (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü)

Çokluk 3. Şahıs

ver-ecē-miş-ler < ver-ecek-miş (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü)

Olumsuz

ver-mi-y-cē-miş < ver-me-y-ecek-miş (Beşikdüzü – Kalegüney Köyü)

Gelecek Zamanın Şartı¹⁰**Teklik 1. Şahıs**

al-acā-sa-m < al-acak-sa-m

Teklik 2. Şahıs

toplı-y-cā-sa-n < topla-y-acak-sa-n

Teklik 3. Şahıs

gid-ecē-se < gid-ecek-se

Çokluk 1. Şahıs

yap-acā-sa-k < yap-acak-sa-k

Çokluk 2. Şahıs

dik-ecē-sē-z < dik-ecek-se-niz

Çokluk 3. Şahıs

ver-ecē-se-ler < ver-ecek-se-ler

Olumsuz

yap-mı-y-acā-sa-k < yap-ma-y-acak-sa-k

Sonuç

Trabzon ili sınırlarında kalan Beşikdüzü ve Tonya ilçelerinde yöre sakinlerinden ağız derlemesi yoluyla elde edilen dil verilerde belirli diyalektik özellikler elde edilmiştir. Bu derlem için Beşikdüzü ilçesinden belirlenen 25 mahalle; Tonya ilçesinden 19 mahalle ziyaret edilmiştir. Mahalle sakinlerinden yaşça nispeten yüksek, az tahsil görmüş ve meskûn mahallinden uzaklaşmamış; iskânı birbirine en uzak noktalarda bulunan kaynak kişilerden

¹⁰ İlgili örnekler derleme metinlerinde tespit edilememiş, bölgede yöre insanının gündelik kullanımlarından duyulan örnekler dikkate alınarak sunulmuştur.

derleme yapılmıştır. Ağırlıklı kısmı yaşlı kadın olan toplam 59 kaynak kişiyle yapılan saha derlemesi neticesinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

1. Standart Türkçede gelecek zaman eki $\{-AcAk\}$ biçimindedir. Beşikdüzü ve Tonya yöresi ağızlarında $\{-AcAk\}$ ekinin kullanılmasının yanında bu ekin ses olayları ve dil kullanıcıları etkisiyle başkalaşmış diyalektik biçimleri de mevcuttur. Bu ekler şu şekildedir.

$\{-AcAk\}$, $\{-cA\}$, $\{-AcA\}$, $\{-cā\}$, $\{-cē\}$, $\{-cō\}$, $\{Acā\}$, $\{-Ecē\}$, $\{-Acō\}$

2. Eklerin oluşumunda standart Türkçedeki gelecek zaman ekinde kullanımda olan /ğ/ sesi kurallı olarak eridiği görülür: (bk. $\{-cA\}$, $\{-AcA\}$, $\{-cā\}$, $\{-cē\}$, $\{-cō\}$, $\{Acā\}$, $\{-Ecē\}$, $\{-Acō\}$).

3. /ğ/ sesinin erimesi, fonetik açıdan diğer sesleri etkilemiş ve tarihî Türkçedeki diğer benzer durum örnekleri gibi telaffuzda ünlü sesin uzunluğuna sebep olmuştur: (bk. $\{-cā\}$, $\{-cē\}$, $\{-cō\}$, $\{Acā\}$, $\{-Ecē\}$, $\{-Acō\}$). İstisnai bir durum olarak diğer örneklere görece az duyulan ünlünün standart sesletim özelliğiyle varlığını sürdürdüğü örnekler de görülmektedir: (bk. $\{-cA\}$, $\{-AcA\}$).

4. Çekimli fiillerin bütün şahıslarında yuvarlak ünlülü şeklinin bulunması düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulmasına neden olduğu gözlemlenmiştir: $\{-cō\}$, $\{-Acō\}$.

5. Standart Türkçede gelecek zaman ekinin vokal sesleri çift sesli olup benzer yapıdadır. Ancak Beşikdüzü ve Tonya yörelerinde düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulmasıyla gelecek zaman ekinin farklı ünlülerden meydana gelen biçimleri de tespit edilmiştir: (bk. $\{-Acō\}$).

Kaynakça

Adıgüzel A. (2013). Dünyada ve Türkiye Türkçesinde Ağız Çalışmaları ve Yöntemler. *Turkish Stuides*, (9), 87-401.

Akar, A. (2006). Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları. *Turkish Studies / Türkoloji Dergisi*, 1 (2), 41-53.

Çetin, D. Y. (2016). *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Gelecek Zaman*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Edirne, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir, N. (2006). *Trabzon ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Gazi Kitapevi.

Demir, N. (2012). Türkçe Ağız Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları. *Diyalektolog*, 4 (Yaz - 2012), 1-8.

Ergin, M. (2011). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Gültekin, M. (2006). Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 20, 33-59.

Karahan, L. (2011) *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Abstract

Language serves as the national and spiritual guardian of a nation. It is one of the most important sources used to gain insight into the history of a nation and to verify and strengthen existing historical knowledge. Although the core of a language remains constant, it is a dynamic and evolving structure. This change contributes to the richness and diversity of the language and, due to its internal consistency, aids in tracing the cultural and historical identity of the nation to which it belongs.

A dialect is defined as a variety of a language or dialect that differs, to varying degrees, from the standard written language primarily in terms of phonology, and sometimes also in morphology, semantics, and vocabulary. Since dialects retain traces of the regions in which they are spoken and display a degree of internal consistency, classifying and grouping them facilitates a deeper understanding and analysis of a given dialect group. Leyla Karahan categorized the dialects of Anatolian Turkish into three main groups and further subdivided them using specific classification methods.

Although numerous studies have been conducted on Turkish dialects, several challenges in this area persist. In recent years, however, research has increasingly addressed these problems.

One of the recurring issues in field research is the identification of appropriate locations for data collection. Ideal regions for dialect surveys should be relatively isolated from external influences and should have retained their traditional language and culture. Due to limitations of time and physical resources, reaching all such regions is often unfeasible, which narrows the number of possible field sites. Furthermore, it is essential that the selected locations accurately reflect the dialectal features of the broader region. Achieving this requires an interdisciplinary approach that draws on history, sociology, and linguistics.

This study focuses on the simple and compound forms of the future tense suffix as observed in the dialects spoken by residents of the Beşikdüzü and Tonya districts in the province of Trabzon. The linguistic data analyzed in this research were obtained through fieldwork conducted in these districts. The study draws not only from the collected texts but also from forms used in the local population's everyday speech that were not directly captured in the compilation texts.

Beşikdüzü is a district located in the northeastern part of Turkey, within the province of Trabzon, along the Black Sea coast. It borders Vakfikebir (east), Tonya (south), and Eynesil (west, in the province of Giresun). Covering an area of approximately 84 km², most of the district features rugged and mountainous terrain. The mountains in the southern part of the district extend parallel to the Black Sea and gradually descend northward, creating a relatively narrow coastal plain. As a result, the population is denser along the shoreline, whereas the southern areas are dominated by agricultural and forest lands.

Tonya is a district located in the southeastern part of the Black Sea Region, west of the city of Trabzon. It is relatively distant from the coastline, with settlement patterns extending inland. Tonya borders the districts of Sürmene to the east, Akçaabat to the west, Şalpazarı to the south, and Maçka to the southeast. While the district is locally referred to as "Tonya," the origin and meaning of this name have been the subject of academic debate. Historical developments, cultural and linguistic interactions in the region, folk etymologies, and Ottoman-era records have all contributed to different interpretations of the name's origin.

Studies that seek to trace the etymology of Tonya often rely on Ottoman records. The name "Tonya" first appears in the 1583 Ottoman tahrir (tax) registers under the designation "*Karye-i Tonya maa mezra-yi Kumyatağı ber vech-i serbest tâbi-i Akçaabad*", indicating that Tonya was a small village under the jurisdiction of Akçaabat, with an associated hamlet named Kumyatak. This record marks the earliest known written reference to the name Tonya.

In standard Turkish, the future tense suffix appears in the form {-AcAk}. However, in the Beşikdüzü and Tonya dialects, both the standard and various phonologically altered forms of this suffix are observed.

Fieldwork conducted in Beşikdüzü and Tonya, both within the province of Trabzon, yielded dialectal data from 25 neighborhoods in Beşikdüzü and 19 in Tonya. The data were collected from elderly, minimally educated, and relatively isolated individuals residing in

geographically dispersed neighborhoods. A total of 59 informants, most of whom were elderly women, contributed to the corpus.

The following findings were obtained:

In addition to the standard future tense suffix {-AcAk}, the dialects of Beşikdüzü and Tonya feature several altered forms resulting from phonological processes and speaker variation. These include

{-AcAk}, {-cA}, {-AcA}, {-cā}, {-cē}, {-cō}, {Acā}, {-Ecē}, {-Acō}.

A consistent phonological change involves the elision of the voiced velar fricative /ğ/ from the standard suffix form, resulting in forms such as {-cA}, {-AcA}, {-cā}, {-cē}, {-cō}, {Acā}, {-Ecē}, and {-Acō}.

The elision of /ğ/ has led, phonetically, to vowel lengthening in certain forms, paralleling similar developments in historical Turkish: {-cā}, {-cē}, {-cō}, {Acā}, {-Ecē}, {-Acō}. Nonetheless, some instances still preserve the vowel in its standard short form, such as {-cA} and {-AcA}.

In some conjugated verb forms, the presence of rounded vowels in all grammatical persons leads to a violation of the standard Turkish vowel harmony rule of flatness vs. roundedness, as seen in suffixes like {-cō} and {-Acō}.

While the vowel components of the standard future tense suffix exhibit regularity in diphthongization, dialectal forms in Beşikdüzü and Tonya show irregular vowel usage due to disruptions in vowel harmony, notably in forms like {-Acō}.

**KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ**
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATURE

Cilt 1 Sayı 1 (2025)

kasgarlimahmud.org

Nihat ÖZTOPRAK, *Kişilik İnşâ Eden İnci Beyitler, 2025*

Öğr. Gör. Neslihan GÖREN İNAN, Milli Savunma Üniversitesi,

Kara Harp Okulu Dekanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

neslihangoren22@hotmail.com

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 12.06.2025

Kabul Tarihi: 17.06.2025

Yayın Tarihi: 30.06.2025

Atıf

Gönen İnan, N. (2025). Nihat Öztoprak Kişilik İnşâ Eden Beyitler, 2025. *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi*. 1 (1), 75-78.

Dil, insanların düşünce ve duygularını, dünyaya bakış açılarını birbirlerine iletebildikleri ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendine özgü kuralları ile bezenmiş en güçlü ve etkili iletişim aracıdır. Dil toplumun temel yapı taşıdır ve insanlar arasında anlaşmayı sağlayan en önemli bildirim unsurudur.

İletişim ve anlaşma insanın yaratılışı ile eş değerdir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran özellik düşünme becerisi ve iletişim kabiliyetidir. Söz de bir ya da birkaç anlamlı heceden oluşan dil birimidir. Sözlerin de kıymetini artıran bazı söylemler vardır. Sanatla söylenmiş sözler ruha huzur verir, insanın dinginliğini sağlar, gönül zarara meyletmez. Sanat ile zikredilmiş sözler genellikle şiirlerdir. Şiirlerin içerisinde bazı mısralar çok daha narin, ince, zarif, çok daha değerli, anlamlı, estetik ve güzeldir. Bunlara "berceste" denir. Berceste; değeri yüksek olan, seçilmiş, seçme ve sanat değeri yüksek olan dize anlamına gelmektedir. Bercesteler bir sözün, şiirin en güzel, en seçkin ve en müstesna örnekleridir. Bu sebeple dilden dile dolaşır, var olur, akıllarda yer eder ve insanın ruhuna ferahlık getirirler. Berceste mısralar kavram, anlam derinliği, ahenk ve sanat bakımından hemen öne çıkarlar. Tek başına okuduklarında da derin anlam ifade edip

vecize söz değeri taşırlar. Klasik edebiyatımızın vazgeçilmez parçaları parçaları olan bercesteler; az bulunmaları, sanatsal ve anlam açısından çok zengin olmaları, zihin derinliğinden gelip toplum kültürünü yansıtmaları ve bir şiir bütününe içerisinde en parlak, en akılda kalan mısralar olmaları bakımından inciye (dürr) benzetilmektedirler.

Berceste mısralar, Klasik Türk Edebiyatımızın hemen hemen her döneminde ilgi görmüşlerdir. Berceste beyit kullanacak olan şairlerimiz vecize sözler gibi derin anlamlar içeren ve akıllarda yer edecek olan sözleri bulmak ve söylemek adına ustalıklarını

sergilemişlerdir. Berceste mısranın önemini, değerini belirtmek adına Yeni Şehirli Avnî ve Koca Ragıp Paşa'dan:

Bin safsata bir mısra '-ı ber-cesteye değmez

İndümde esâtîr-i Felâtün hezeyandır

(Turan, 1998: 49)

Eğer maksûd eserse mısra-ı berceste kâfidir

Acep hayretdeyim ben Sedd-i İskender husûsunda

(Demirbağ, 1999: 333)

Örnekleri artırabiliriz. Bu mısralara bakıldığında da berceste mısraların önemini ve geniş anlamlar içerebildiğini görmekteyiz (Mum, 2011: 17-55).

Bu kapsamda, Prof. Dr. Nihat Öztoprak'ın "Kişilik İnşâ Eden İnci Beyitler" isimli çalışması da yıllardır Klasik Türk Edebiyatı şiiirlerinden kaydettiği berceste mısralardan oluşmaktadır. Öğrencilerine edebiyatı, şiiri sevdirmeyi düstur edinmiş olan Prof. Dr. Öztoprak, kendi deyimi ile inci değerindeki bu dizeleri, öğrencilerine yıllar yılı derslerinde öğretip ezberletmiş ve bu sözlerin hayat yolundaki zor anlarında imdada yetişip onlara istikamet vereceğini öğretmiştir. Daha geniş kitlelerin istifadesi için de yıllardır çalışmalarında karşılaştığı, derslerinde de paylaştığı bu dizeleri kitaplaştırmaya karar vermiştir. Öztoprak, bu çalışma için kısaca şunları ifade etmiştir:

“Yıllardır rastladıkça kaydettiğim bu şiirleri başta öğrencilerim olmak üzere, meslektaşlarım ve hocalarım kitaplaştırmamı istemişlerdir. Yaşın kemale ermeye başladığı bu demlerde kemali tamamlayacak faaliyetler yapmanın zamanı gelip geçmektedir. Bu sebeple şiirlerin öğrencilerimin dışında daha geniş kitlelere de ulaşması için kitaplaştırmaya karar verdim. Kişilik inşa eden bu şiirleri hikmetimiz, âşıkâne, ilmi, tasavvufi, şuhane vs. olarak gruplandırımdı.

Hikmetimiz şiirlerden 200'ünü bu kitapta bir araya getirdim. Her beytin şairinin mahlasını ve günümüz Türkçesine çevirisini verdikten sonra kısaca taşıdığı değere ve verdiği mesaja temas ettim. Eser bu hâliyle inci değerindeki bercestelerden oluşan küçük bir seçki/antoloji niteliğindedir. Akademik bir gaye güdülmemesine rağmen akademik bir titizlikle hazırlanmış eserde, insana her adımında rehberlik edecek, yol gösterecek ölçüler inci beyitler şeklinde aktarılmaya çalışılmıştır.” (Öztoprak, 2025)

Öztoprak, eserde inci değerindeki berceste beyitlerin sadece estetik yönden seçilmesinden ziyade insanın karakterine ve iç dünyasına da etki edebileceğini belirtmektedir. Eser, klasik Türk şiirine ilgi duyanların ve edebiyatseverlerin yanı sıra araştırmacılar ve alan öğrencileri için de ilham vericidir. Hülâsa bu eser, şiirle ilgilenen herkes için değerli bir kaynaktır.

Yazar, kitabına aldığı beyitleri şu plan dâhilinde işlemiştir: Önce bir cümle ile beytin ana fikrini belirtmiş ve beyti vermiş; ardından günümüz Türkçesine çevirerek açıklamasını yapmıştır. Bunlara örnek olması bakımından birkaç beyit aşağıda verilmiştir.

“Noksanını bilmek irfandır.

Çeşm-i insâf kadar kâmile mîzân olmaz

Kişi noksanını bilmek gibi irfân olmaz

Çeviri: *Olgun kişilerin ölçüsü, insaflı ve hak bilir bakıştan ibarettir. Kişinin noksanını bilmesinden daha büyük olgunluk olamaz.*

Açıklama: İrfan sahibi insanlar, her şeyden önce, kendi kusurlarıyla meşgul olur ve başkalarının kusurlarıyla ilgilenmezler. Başkalarının işlerine, daima hakkı gözeterek bakar ve onların kusurlarını görmezlikten gelirler.” (Öztoprak, 2025: 1)

“Değerli daima değerlidir.

Kazârâ bir sapan taşı bir altın kâseye değse

Ne taşın kıymeti artar ne kıymetden düşer kâse

Çeviri: *Bir sapan taşı, kaza ile bir altın kâseye çarpsa; bu temastan dolayı ne taşın kıymeti artar, ne kâse değer kaybeder.*

Açıklama: Değerli olan daima değerlidir, başkaları veya başka şeyler ona zarar veremez. İnsanın değerli olanı da böyledir. Başkalarının iftirası, kınaması, aşağılaması ona zarar veremez. Kendini bilmeyen cahil, mücevherin kıymetini ne bilsin.” (Öztoprak, 2025: 59)

“Ne ekersen onu biçersin.

Ey kimsesizler el veriniz kimsesizlere

Onlardır ancak el verecek kimse sizlere

Çeviri: *Ey kimsesizler! Kimsesizlerin elinden tutup onlara yardım ediniz. Zira (ihtiyaç duyduğunuzda) size el uzatarak yardım edecek olan onlardır.*

Açıklama: Şair, tam cinas sanatı örneğiyle “kimsesiz” ile “kimse siz” kelimeleri arasında anlam ve ahenk yönünden başarılı ilişki kurmuştur. Zira kimsesizler bu dünyada Tanrı misafiridirler. Onların gönüllerini hoşnut etmek Allah’ın dileğini yerine getirmek anlamına gelir. Şüphesiz ki yardım eden yardım bulur. Merhamet eden merhamet bulur.” (Öztoprak, 2025: 124)

Kişilik İnşâ Eden İnci Beyitler adlı eser, Eski Türk Edebiyatı’nın inci beyitlerini geniş kitlelere ulaştırmayı gaye edinmekte ve yazar bu beyitleri günümüz insanının istifadesine sunmaktadır. Bu kitabın okurlarının yolunu aydınlatması dileğiyle...

Kaynaklar

Demirbağ, Ö. (1999). *Koca Râgıp Paşa ve Dîvân-ı Râgıp* (Doktora Tezi). Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mum, C. (2011). *Divan Şiirinde Berceste Beyitler*. Malatya: Mengüceli Yayınları.

Öztoprak, N. (2025). *Kişilik İnşâ Eden İnci Beyitler*. İstanbul: İletî Kitap.

Turan, L. (1998). *Yenişehirli Avnî Bey Divanı’nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu’arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş* (Doktora Tezi). Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

